

Kiriku Elu

September 1990

Eesti katoliiklaste häälekandja

7. (10.) number

Eessõna

Surmaga ei lõpe inimese elutöö. Surm on ju vaid üleminek teise maailma – heade inimeste jaoks paremasse maailma, kus nad oma tööd jätkavad; teiste vahenditega, teisel viisil, kuid nad töötavad edasi, andes au Jumalale ja toites palvetega oma maise elutöö seemet, mis on külvatud materiaalse maailma mulda. Sellest annavad tunnistust paljud näited ajaloo – kunst, mida kunstniku kaasaegsed pole osanud hinnata ja mis alles aastasadade pärast avastatakse; vundament, millele saab jälle ja uuesti ehitada, kui ajaloo marutuuled on katuse minema viinud ja seinad purustanud. Meie, surelikud inimesed, ei suuda mõista maailma kaksipoolsuse müsteeriumi, me ei tea oma elutöö lõplikku väärtust, kas see, mis täna tundub olevat saavutus, ei loo haigutavat kuristikku tulevastele põlvedele, neelates nende võimalused elada ja luua. Annaks vaid Jumal, et suudaksime olla üle sedalaadi surelikkusest, mis ehitab meie elutöö kõigi viljade kättesaamisele selles elus. Sest ime jääb imeks, seeme seemneks ka siis, kui ta hakkab idanema aastakümnete, aastasadade pärast. Inimene ei saa ju vastutada selle eest, mis temast ei sõltu; ainult selle eest, mida ta oskab ja püüab ...

Me meenutame tänumeelselt ja palves Eesti esimest reformatsiooni järgset katoliku piiskoppi Eduard Profittlichit. Inimest, kes nii palju tegi meie maa jaoks, selleks, et siin võiks katoliiklus kui mõistuslik ja oma armastuses ennastohverdav elukäsitlus taas tärgata. Sest kui seeme, mis maasse langeb, ei sure, ei saa ta kunagi kanda vilja.

Viimased kaks aastakümnet on toonud katoliku kirikusse mitusada eestlast – ilma hästiorganiseeritud välismisjoni, kloostrite, finantsabita. Usukannatajate eestpalved on äratanud paljude eestlaste südames igatsuse vana traditsionaalkiriku järele.

Võimatu oleks omaaegsele Eesti apostellikule administratuurile midagi ette heita, perspektiiv oli laitmatult valitud: töö pearõhk oli suunatud uue põlvkonna katoliiklaste kasvatamisele Eesti keskkonnas – kateheetiline internaat Tallinnas, lasteaed Tartus; eesti keelel oli ilmne ülekaal jumalateenistustel; välisabist laekunud summad kulutati kinnisvarade muretsemiseks, mille väärtus tulevikus ainult suureneb; loodi katoliku kirikule kasulikud diplomaatilised suhted Vatikani ja Eesti Vabariigi vahel jne. Juriidiline ja moraalne õigus kiriku konfiskeeritud varadele säilib katoliiklastel ka tänapäeval ja õigusriigi tulles kuuluvad need varad tagastamisele. Samuti on vabariigi ajal trükitud palveraamatud täitnud väga tähtsat osa nende eestlaste usuelus, kes viimasel kahel aastakümnel katoliku kirikuga on liitunud.

Käesolev «Kiriku Elu» number on pühendatud Eesti piiskopi Eduard Profittlichi mälestusele, kelle sünnist möödub käesoleva, 1990. aasta 11. septembril 100 aastat. Samal ajal on see reekviemiks kadunud piiskopkonna hiilgusele, kõrgele mõttelennule ja märtrisaatustele. Eesti katoliiklane, sa pead tundma oma ajalugu, teadma, et sinu põhimõtted ei võrsu juurteta tüvest ka siin Eestimaal, et enne sind on su aatekaaslased oma põhimõtete nimel palju tööd teinud, palju armastanud ja kannatanud.

Me tahame olla möödunud põlvkonna töö jätkajad, et meie aja nõudmistele vastavalt arendada edasi katoliiklust kui ülemaailmse harmoonia ideed. –

Selles ajakirjanumbris püüame anda lugejale ettekujutuse piiskop Eduardus Profittlichi isiksusest ja saatusest, tema tegevusest piiskopina ning tolleaegsest taustast. Selleks kasutame ära enamiku teda puudutavatest materjalidest, mis olid toimetaja käsutuses 1990. aasta augustikuu keskpaigaks. Nagu võib märgata, ei ole seda materjali kuigi palju, kuid ka vähesel abil võib püüda saada ülevaadet ning luua teatud tervikpilti.

Meeldetuletuseks katoliku kiriku parematest päevadest Eestis olgu taasavaldatud artikkel omaaegsest «Kiriku Elust», mis kirjeldab monsignor Profittlichi pühitsemist piiskopiks. Samal eesmärgil, kiriku tolleaegse olukorra paremaks mõistmiseks, avaldame ka intervjuu iseseisvusaastatel Tallinnas töötanud jesuiitpreestri Günther Johannes Stipaga, milles piiskop Eduarduse kuju on kesksel kohal, ning osa intervjuust Eesti vanema põlvkonna katoliiklase Voldemar Ugarenkoga.

Piiskop Profittlichi mõttemaailmast aitavad aimu saada paar tema enda artiklit omaaegsest «Kiriku Elust». Need kirjutised sisaldavad palju ka tänapäeval aktuaalset materjali ja annavad tunnistust autori haritusest ning diplomaadiloomusest suhtlemisel protestantliku keskkonnaga. Artikleid lugedes ei tohi aga unustada ajajärku, milles elati. See oli aeg, mil katoliiklased unistasid Kiriku ühtsusest niisugusel kujul, et ortodoksid ja protestandid ulakust teinud lastena andeks paludes emakirikusse tagasi tuleksid, protestandid aga ootasid omakorda, et katoliiklased viskaksid seljast oma gooti- või barokkajast pärit missarüüd, paneksid viigipükstega ülikonna selga ja lipsu ette ning saaksid moodsateks nii seest kui väljast. Tänapäeva inimese pilguga vaadates tundub võibolla mõnigi tema mõttekäik liialt pateetiline, kohati ka katoliiklust ülemäära apologiseeriv. Selle põhjus saab aga selgemaks, kui võrdleme tema kirjutatut tolleaegsete protestantlike väljaannetega. Selle taustal, missuguses toonis seal katoliiklusest kirjutati, võime siiski märgata vägagi suurt erinevust piiskop Profittlichi artiklites, nende teemadavalikus, faktitäpsuses ja väljenduskultuuris.

Iseseisvusaegse «Kiriku Elu» väljaandmise juures on piiskopil ilmselt olnud suur osa. Praktiliselt igas numbris on mõni artikkel temalt (mõnes peaaegu kõik), ning need on kaheldamatult ühed parimatest ja huvitavamateist. Kuna on teada, et piiskop, kes valdas küll välismaalase kohta suhteliselt hästi eesti keelt, kirjutas oma jutlused ja artiklid saksa keeles ning laskis tõlkida, on siinavaldatud kirjutisi mõnevõrra keeleliselt redigeeritud. «Kiriku Elu» käesoleva aasta 4. numbris alanud infosarja katoliku kirikust jätkab seekord piiskopi artikkel idariitustest, millele lisame vaid tänapäevase statistika.

Kokkuvõtte piiskop Eduarduse isiksusest ja saatusest teeb aga ta ise – väljaande kolm viimast artiklit moodustavad omaette terviku. Piiskopi viimane kiri oma lähedastele, kohtutoimiku põhjal tekkiv pilt tema käitumisest piirulukorras ning lõpuks 1937 (!) aastal kirjutatud advendijutlus, milles ta täpselt ette näeb oma saatuse ja millega lati iseenda jaoks väga kõrgele seab. Kuipaljud meist suudaksid raskes olukorras käia kõigi nende õilsate sõnade järgi, mida rahuajal rääkinud oleme? Sellest võime näha, et Profittlichile oli piiskopiamet tema tõeline, Jumalast antud kutsumus – on ju piiskopi kutsumus olla märter, sest hea karjane annab elu oma lammaste eest.

Toimetaja

Pildil vasakult: Lāis piiskop Rancāns, paavsti saadik Baltimaades ekssellents Antonio Arata, ekssellents Eduardus Profitlich ja Soome piiskop Cobben.

Püha Isa jõulukink Eesti katoliiklastele

27. detsember 1936

See on kuupäev, mis meie meelist ei kustu. See päev jääb kustumatult ka katoliku kiriku ajalukku Eestis.

Terve maailma kristlastkond oli veel haaratud jõulutunnete, Kristuse sünnipäeva mälestuste võlust, kui meie muistse Maarjamaa pealinnas toimus hierarhiliselt liigestatud, apostliku ülemkarjasega varustatud kohaliku katoliku kiriku taassünd. Tulevikus võime ka seda päeva mälestada tõelise sünnipäevana, tõelise renessanssina.

Juba siis, kui ajalehed tõid teate Püha Isa jõulukinkist eesti katoliiklastele ja kirjutasid Msgre Eduard Profitlich'i määramisest Adrianopoli titulaarülempiiskopiks, läbesime vaevalt oodata päeva, mil pidi sooritatama ülev pühitsemise talitus. Säärast toimingut oli meie vana Tallinn näinud viimast korda täpselt 385 aasta eest. Siis on ka arusaadav elevus, mida tekitas mitmes ringkonnas Püha Isa otsus.

Tema Pühadus Pius XI korralduse tegi Msgre Profitlichile teatavaks Tema Ekssellents nuntsius Antonino Arata, kes tollal parajasti viibis Eestis. Esimesena kirikuvürstidest saatis uuele ülempiiskopile südamliku tervituse Danzigi piiskop krahv O'Rourke.

Piiskopikspühitsemise tähtpäevaks oli määratud 27. detsember, kuna siis peetakse apostel Johannese päeva ning piiskopikspühitsemine võib toimuda ainult apostli mälestuspühal.

Niipea, kui sai teatavaks, et pühitsemise päeval kiriku lastakse ainult pääsete ja kutsetega, algas elav nõudmine pääsmete järele. Soovijate hulgas oli suurel hulgal muu-usulisi. Kahjuks on aga Tallinna katoliku kirik nii pisike, et isegi kõik katoliiklased pealinnast sinna korraga ära ei mahu. Seetõttu võidi pääsmeid välja anda ainult 600.

Piiskopikspühitsemise talitus toimus püha missa raames. Teatud kohtadel, mis vanades jumalateenistuse ja kirikukorra raamatuis ette nähtud, katkestati püha missa, millesse sel puhul olid põimitud üksikud piiskopikspühitsemise eritseremooniad.

Konsekraatorina ehk pühitsejana esines jumalateenistusel Tema Ekssellents Sardese titulaarülempiis-

kop Anonino Arata ning assistentidena kaavitasid piiskop Rancans Lätist ja piiskop Cobben Soomest. Huvitav on siinkohal veel märkida, et endine Sardese titulaa-ülempiiskop on praegune kardinalriigisekretär Pacelli, kes teatavasti on Püha Isa paremaks käeks.

Külalisena viibis pühitsemisel ka idariituse piiskop kõrgestipühitsetud isa Bucys Leedust. Ka idariituse vaimulikud Eestist olid esindusena kõik kohal. Ekstsellents Bucyse käsunduses olid altaris kaks alamdiakoni riietuses noormeest.

Jumalateenistuses teotses peatseremoniaarina nuntsiatuuri auditor dr. R. Samoré. Kaasa teenisid ka Riist saabunud usuteaduse üliõpilased, noored kleeirikud, oma rektori saatel. Mõned neist olid juba pühitsetud diakoniseisusesse. Pääle Tallinna koguduse preestrite ja teiste katoliku vaimulikkude Eesti provintslinnadest oli üldse näha rohkesti külalisvaimulikke Soomest, Lätist ja mujalt.

Enne jumalateenistust kogunesid kõik vaimulikud ja altariteenijad eesotsas piiskoppidega kiriku värava ette, kuhu täpselt kell 10 saabus Püha tooli saadik ülempiiskop Arata. Nüüd liiguti pärast peapiiskopi õnnistust ühiselt imposantses protsessioonis kirikusse, kus koorilt kõlas võimas piiskoplik tervituslaul «Ecce sacerdos magnus», mille selleks puhuks Ekstsellents Profittliichi auks eriti oli komponeerinud meie seltskonnas nii populaarseks saanud endine Tšehhoslovakkia Vabariigi esindaja Eestis, prof. Jaroslav Gاليا. Protsessiooni eesotsas kanti risti, millele järgnes ladina riituse ministrante. Nende järel käis idamaine kleeirus oma piiskopiga. Orientaalseile vaimulikele järgnesid omakorda ladina preestrid, kelle taga liikusid piiskopid. Protsessiooni lõpul sammus altarile pühitseja, nuntsius Arata.

Pärast piiskoppide riietamist loeti konsekraatori nõudel ette Msgr Profittliichi piiskopikspühitsemise apostlik volitus. Kohe peale seda algas valitu usutlemine.

Talle esitati ladina keeles hulk usu, käitumise ja piiskopliku ameti teostamise kohta käivaid küsimusi.

Pärast graduaalpalvet katkestati jällegi missaohver ning pühitseja kuulutas valitule lühidalt tema tulevase ametikohustusi. Pääle selle laskusid kõik põlvili, valitu aga heitis silmili maha ja kaputsiini munkpreestrid isa Robert ja isa Berard hakkasid vaheldumisi laulma litaaniat kõigile pühakuile, kuhu oli sisse põimitud eriline kolmekordne palvushüüd pühitsetava eest. Litaania lõppedes pandi valitule kuklale avatud evangeeliumiraamat, mis pidi tähistama raske koormana piiskopi õlul lasuvat õpetusametit. Sellele haaravale tseremoniaale järgnes kohe pühitsemise akt: käte pealepanemine. Pühitseja ja mõlemad assisteerivad piiskopid panid mõlemad käed valitule peale ja ütlesid: ACCIPE SPIRITUM SANCTUM (võta vastu Püha Vaim).

Nüüd luges pühitseja ürgvana palve «Propitiare, Domine» ja alustas pärast seda pühitsemise mõtterohket prefatsiooni. Äsjapühitsetud piiskopi pea salvimiseks katkestati prefatsioon ning lauldi Pühale Vaimule hünni «Veni Creator». Pea salvimisel kannab äsjapühitsetu sidet ümber pea. Prefatsiooni jätkamisele järgnes käte salvimine, mil pühitsetu kandis kaela ümber pikka valget sidet, mis talle langes alla rinnaesisele. Pea salvimine kriisamiga peab tähendama, et piiskop on Kristuse, Jumala poolt salvit, asemel ja et tal on Kristuse preestriameti täius. Äsjavalitu käte salvimine on tunnusmargiks, et neist kätest peab hoovama palju pühitsust ja õnnistust koguduse liikmeile.

Nüüd anti uuele piiskopile üle karjasekepp ja varsti pärast seda piiskoplik sõrmus, mis peab sümboliseerima truudust, millega ülemkarjane kaitseb temale usaldatud piiskopkonda nagu peigmees mõrsjat ja teda hoiab puhta usus. Kohe selle järele anti pühitseja poolt äsjapühitsetule üle ka evangeeliumiraamat, mis alles nüüd võeti ära pühitsetu kuklalt.

Salvimise ajal. Tabernaakli ees peatselebrant Antonio Arata, evangeeliumiraamatut hoiab paater Berling.

Püha missa jätkamisel katkestati ohverduslaul. Äsja-pühitsetu laskus pühitseja ette põlvili ning andis talle üle pälviolate poolt kohaletoodud ohvriannid: kaks põlevat vahaküünalt, kaks leiba ja kaks nõud veiniga. Pühal ühendusel võttis pühitseja vastu ainult Pühima Ihu ja Vere ühe poole, kuna teise poole võttis äsja-pühitsetu.

Pärast pontifikaalmissat toimus mitra pähepanek uuele piiskopile. Mitra on piiskopi pääülesande, piiskopliku õpetusameti, sümboliks. Mitra ehk infula kaks tippu meenutavad kahte kiirtekimpu, mis Moosese peast kiirgasid, kui ta oli kõnelenud Issandaga. Moosesele võrdse autoriteediga peab ka piiskop Jumala Sõna kuulutama. Seepeale pandi piiskopile kätte pontifikaalkindad, mis tähistavad puhtuse nõuet piiskopliku ameti teostamisel.

Kinnaste kättepanemisele järgnes Ekstsellents Profittlich pidulik intronisatsioon, mil ta võttis oma valduse talle määratud piiskopkonna. Pühitseja algatas kiidulaulu «Te Deum», mille ülevaid helisid koor täis indu ette kandis. Ekstsellents Profittlich aga sammus piiskoplike ametmärkidega varustatult läbi kiriku ja õnnistas rahvast. Järgnes uue ülempiiskopi esimene pidulik pontifikaalõnnistus ja tema tänu pühitsuse andmise eest, mis väljendus kolmekordses soovis «Palju aastaid».

Piduliku ja meeltulendava unustamatu teenistuse lõpul liikusid piiskopid, preestrid ja altaripälviolate jälle värviküllases protsessioonis kirikust välja.

Pühitsemisjumalateenistusest valmistas «Eesti Kultuurfilm» 140 meetri pikkuse filmi, millest 84 meetrit tuli kinodes Eesti kroonikana linastusele. Fotomehi oli jumalateenistusele ilmunud õige tublisti. Võis näha kõigi meie suuremate ajalehtede reportereid. Lugupeetud Tallinna fotograaf hra Nikolai Nylaender ükski tegi pühast talitusest üle 50 ülesvõtte.

Et rahvale võimaldada kergemat arusaamist pühitsuse käigust, oli kogu pühitsemise tekst tõlgitud eesti keelde, varustatud reesvate seletustega ja broshüürina välja antud. Neid broshüüre ja ülesvõtteid võivad soovijad veel saada «Kiriku Elu» toimetuse kaudu.

Päale jumalateenistust siirdusid vaimulikud aukandjad apostlikku nuntsiatuuri, kus piiskopele ja preestreile oli korraldatud eine.

Peab veel eriti mainima, et üksikkogudused provintsisist olid pühitsemisel usklake seas arvukalt esindatud. Iseäranis paistis silma Tartu koguduse esindus, kus võis näha ülikooli inglise keele professor H. Mutschmann'i, hra Mucha't jt. Esindatud oli muide ka Narva idariituse kogudus. Siia oli sõitnud ka sama koguduse juures töötavate õdede esinaine. Ka Tartu ja Pärnu õeskonnad olid saatnud kumbki ühe õe. Pühitsemise puhul olid sõitnud Tallinna ka Ekstsellents Profittlich kaks õde ja vend.

Ekstsellents Profittlichile saabus juba samal päeval hulgaliselt õnnesoove, küll telegraafi teel, küll kirja teel, kõnetraadil ja suusõnal. Tervitajate seas olid metropoliit Aleksander, kaitseminister kindral Lill, prof. Ants Piip, sinodi esimees Nikolai Päts, kindral Reiman perekonnaga ja veel palju teisigi eesti avaliku elu tegelasi. Samuti oli väga palju tervitusi välismaalt katoliku ringkonnist. Kirikuvürstidest tervitasid veel piiskop Buckx ja kõrges-tipühitsetud isa Czarnecki.

Veel sama päeva õhtul pidas Ekstsellents Profittlich oma esimese piiskopliku õhtuteenistuse; vesperil teenisid kaasa katoliku usuteaduse üliõpilased Riia.

Rahutervitus Soome piiskopile Cobbenile.

Esmaspäeval, 28. detsembril, kell 1 päeval esitles Ekstsellents Arata meie uut ülempiiskoppi Toompea lossis Härra Riigivanemale. Audientsil viibisid ka katoliku piiskop Lätist Rancans, ja Soome piiskop Gulielmus Cobben, kes oma lahke ja väärika ülesastumisega kõikjal võitis eestlaste erilise poolehoidu.

Ja kui nüüd kõik need ülevaid hetked veel meist vaimus mööduvad, siis tahame laskuda põlvili ja tänada Jumalat selle eest, et Ta meile on andnud ülemkarjase, kes meid tunneb, kes meid armastab, kes meiega ühes tahab kanda meie rõõmusid ja muresid. Ja me tahame Loojat paluda, et Ta meie ülempiiskopile annaks jõudu ja indu viljakaks tööks, mis oleks kasuks meie hingede ja milles heiaustuks Kolmainu Jumala suurim au.

- n.

(Taas avaldatud ajakirjast «Kiriku Elu» nr 1/1937)

Voldemar Ugarenko mälestustest

Tulin Tallinnasse katoliku internaati oma sünnilinnast Narvast. Kuna minu vanemad olid ilmselt katoliiklased (ema suri, kui olin 4 aastat vana, isa ma ei mäleta), saatis Narva preester isa Taddeusz, kes hiljem oli kaua aega Tartu koguduse preestriks, mind Tallinnasse õppima. Olin siis 11 aastane, see oli aastal 1930 või 1931. Tallinnas hoolitsesid meie eest poola nunnad, samuti oli seal üks meist umbes 10 aastat vanem noormees Reginald Sorokin, kes meiega tegeles ja meile hirmus tark ja kõrgete teadmistega tundus. Meie internaadi prefekt oli Johannes Stipa, kellest on jäänud mälestus kui väga rankest, isegi süngelt korrektsest inimesest. Kasvatajateks olid ka Grötschel (kelle isa hukkus kuulsal «Titanicul», hiigelaurikul, mis sajandi alguses põhja läks ja suurt kõmu tekitas) ja Nickel – heleda peaga pikka kasvu kena noormees. Kord kutsus piiskop ta enda juurde ja noomis teda, kuna ta õue peal sugugi mitte ükskõikse pilguga naissoo poole vaatavat.

Tavalist kooliharidust saime me Uue tänava koolis, mis asub praeguse Vanalinna Muusikamaja vastas, üle tee. Mulle tundus, et internaadi põhisuunitlus oli ikkagi vaimulike kasvatamine. Seda küll ei öeldud välja, kuid kogu aeg tundus, et meie kasvatajad olid ootel, mis meist välja koorub. Usuõpetuse tunnid olid meil kaks korda nädalas, missal käisime igal hommikul kell seitse, kooli läksime kella üheksaks. Peale usuõpetuse saime internadis ka saksa keele tunde. Väljas käisime kahekaupa või grupiviisi, nii oli kasvatajatel meid parem jälgida. Ainult hommikul kooli minnes ja siis, kui koolist poppi tegime, saime käia päris omapead. Mäletan, et üks poistest oskas hästi leedulasest kasvataja Butkievitschi allkirja järgi teha, nii oli meil popipäevadel kooli jaoks ikka kirikupüha. Enne Profittlich'i piiskopikspühitsemist saime mitu kuud kõva drilli, et pidulikul jumalateenistusel ministrantidena teenida. Mina kandsin sellel teenistusel piiskopi mitrat, nii et mind võib selles ametis ka omaaegsest ringvaatest näha.

Piiskop Profittlichiga olid meie, internaadi kasvandike kokkupuuted üsna harvad. Mäletan: olin kord mingi tembuga hakkama saanud ja piiskop kutsus mind enda juurde. Ma ei mäleta, et ta oleks midagi rääkinud, ainult puuris mind oma hallide silmadega. See oligi kõige õudsem, ma oleksin tahtnud maa alla vajuda. Tavaliselt oli meil poistega kombeks piiskopilt marke nuruda, kui me teda kuskil õuel kohtasime: tal oli ju hiigelsuur kirjavahetus üle kogu maailma. Siis aga ei julgenud ma temalt midagi küsida. Üldiselt suhtusid kõik minusse pehmealt kui teistesse poistesse, sest teati, et mul polnud vanemaid.

Minu internadikaaslane Entsmann teadis jutustada, et siis, kui soldatid tulid piiskoppi ära viima, palus ta luba veel korra kirikusse minna. Nii ta siis läkski, soldatid järel. Kui ta ukse juures, nagu kombeks, ühele põlvele laskus, sõdurid võpatasid ja haarasid relva järele – mine sa tea, mis siis juhtub, kui piiskop põlvitab, vaat nõnda olid nad ise hirmu täis. Eks nad mõtlesid ju, et kirik on vaenlaste pesa ja piiskop küllap siis vaenlaste päalik.

Tallinna kogudus jäi pärast piiskopi äraviimist paater Verlingi hooldada, tema vangistati alles pärast sõda, tema peale kaevati. Koos paater Miikaeliga saatsime talle pakke.

Sõja ajal, kui ma olin Eesti korpusega tagalas laagris, kuskil Leningradi ja Eesti piiri vahel, Kilgi küla lähistel, leidsin maast saksaegse eestikeelse ajalehe – mis ta siis oli, «Uus Eesti» või midagi niisugust. Selle tagaküljelt leidsin sõnumi, et piiskop Profittlich suri vanglas mingi maohaiguse tagajärjel. Selle lehe leidsin 1943. aastal.

Meelde tulevad veel vennad Paded, kes elasid kiriku kõrval, nad olid mõlemad vägevad laulumehed ja laulsid kirikukooris bassi. Üks neist, Roman Pade, sai Velikije Luki all surma, teine vend, Feliks, elab tänase päevani, kirikus käib ainult harva. Neil oli veel õde Jadviga, kes õpetas pärast meie paater Miikaelile eesti ja saksa keelt.

Pärast sõda olid eestlastest kirikusse jäänud minu sõber Entsmann, kelle tervis oli kehv ja kes varsti suri, ning Grossmann, kes oli narvakas nagu minagi. Mõned näod olid kirikus veel tuttavad, aga need olid arvatavasti poolakad. Aja jooksul kadusid needki ära, kuulsin ainult vahetevahel, et mõni neist on jälle partei liini tööle läinud.

Vahetevahel külastas meid ka Aleksander Dordett, eesti soost preester, keda sõda oli Austriasse viinud ja kes seal kirikukohtuniku ametit pidas. Tal olid head suhted Nõukogude Liidu saatkonnaga, seepärast sai ta tihe mini Eestis käia kui muud välismaalased tol ajal. Omal ajal oli ta sõbrustanud Entsmannidega, oma külaskäikudel aga vältis neid. Küsisin ja sain teada põhjuse. Nimelt teadis ta, kuidas vanem perepoeg Alfred Entsmann, kes oli teeninud saksa sõjaväes, jäi pärast sõda tagasiteel Eestisse Tshehhimaal kohalike talupoegade kätte ja need tapsid ta koos teiste saksa armeest tagasipöördujatega. Seda oleks tal valus olnud rääkida.

Kord käis meid vaatamas ka kunagine kasvataja Nickel. Mina saksa keelt ei oska, aga isa Miikael rääkis, et ta töötavat Saksamaal kogudusepreestrina. Kerge ei olevat tal olnud, kuid ta pidas oma ametit ausalt edasi.

Kui paater Verling vanglast vabanes, elas ta Esnas, ma käisin tal külas koos oma pojaga. Ta tänas mind südamlikult pakkide eest, mida olime koos isa Miikaeliga talle saatnud.

Edasise ajaloo kohta on ilmselt juba palju tunnustajaid. Kuuekümnendatel aastatel elavnes koguduseelu Tallinnas tänu sakslastele, kes siin mõnda aega elasid ja siis Saksamaale läksid. Seitsmekümnendatel hakkasid tulema esimesed noored eestlased.

Internaadi poisid teenimas pontifikaalmissal.

Intervjuu Günther-Johannes Stipaga

oktoobris 1989

RÕ: Rääkige palun veidi oma eluloost. Minu teada olete te rahvuselt sakslane, kus ja millal olete sündinud?

JS: Sündinud olen ma Saksamaal Ülem-Sileesias, linnas omaaegse nimega Königshütte, mis asub nüüdse Katowice lähedal ja kannab poola nime Zaborze, seal on söekaevanduste keskus. Sündisin 27.11.1907. aastal, nii et tuleval kuul saan 82.

Minu isa ja õde surid, kui olin alles poolteist aastat vana. Ema jäi üksi kolme pojaga, kelle hulgast mina olin noorim, ning me lahkusime kaevanduste piirkonnast vanasse tööstuslinna Tarnowiczi. Seal oli mäetööstuskool kaevandusametnike õpetamiseks, mille õpilaste tarvis minu ema hakkas pansioni pidama; see andis elatist meile kõigile. Selles linnas lõpetasin nn. rahvakooli, 4 klassi, ja läksin reaalgümnaasiumi.

Kuid siis, 1922. aastal tuli poliitiliste muutuste tõttu piiride muutmine. Sakslased pidid otsustama, kas nad jäävad elama Poola aladele või siirduvad Saksamaale. Juba sellepärast, et saaks lapsed panna saksa kooli, oli kindlam minna Saksamaale. Minu vanemal vennal oli käia klassikalise gümnaasiumi viimased kursused, minul olid ees pooled. Asusime linna nimega Beuten, mis oli suurem kui Tarnowicz; seal oli kaks kõrgemat kooli. Mina valisin klassikalise liini ning õppisin palju kreeka ja ladina keelt, esimestel kursustel veidi ka heebrea keelt, nagu see vana süsteemi järgi kombeks oli.

Pärast abituuriumi määrati mulle teoloogiaõpingud. Selline valik oli minu jaoks juba põhimõtteliselt selge. Teoloogiaõpingutega kaasnes novitsiaat jesuiitide ordu krahvilinnas Glatzis, olin seda alustades umbes 18 aastat vana.

Novitsiaat kestis kaks aastat, sellele järgnes kolm aastat filosoofiaõpinguid, nagu jesuiitide tavaline haridustee kulgema pidi. Minu õpingud möödusid Hollandis, Halckenburgis. Praktika-aastatel, mil ma pidin töötama kasvatajana, olin ühe aasta ühes Berliini gümnaasiumis tööl.

RÕ: Millal ja mis põhjusel te tulite Eestisse? Kust te selle mõtte üldse saite?

JS.: Eestisse tulin ma niinimetatud scolastikuna, st et ma olin sooritanud filosoofiaeksamid jesuiitide ordu juures, misjärel, enne teoloogiaõpinguid, oli kombeks teha 2–3 aastat praktilist pedagoogilist tööd. Eksternaadi järel tulin ma kõigepealt Berliini, kus pidin samuti töötama poistega, kuid seal kuulsin Eesti Apostelliku Administraatori soovist saada praktikante ka Eestisse. Minult küsiti, kas ma ei tahaks minna Tallinna. Nõustusin, ja nii tulin 1933. aastal Tallinna ning töötasin kolm aastat Tallinna poisslaste internaadis. Kui ma kohale jõudsin, võttis administraator Profittlich mind vastu.

Tallinna internaadis elas tavaliselt umbes 14–15 poissi, kes soovisid saada katoliiklikku õpetust, nn. ettevalmistust esimesele pihile ja armulauale. Nad polnud orvud (mõnel küll puudus kas isa või ema), vaid tulid üle kogu Eesti tavaliselt katoliiklikest perekondadest; õpingute aeg

kestis 2–3 aastat. Mina olin selle internaadi prefekt. Minu ülesandeks oli poisse õpetada, see sündis tavaliselt pealelõunasel ajal. Peale internaadi poiste käisid õppimas ka linna omad. Katekismuse tunnid toimusid kaks korda nädalas. Meie internaadil oli leping ühe vanalinnas asuva kooliga, kus poisid said äripäevahommikuti tavalist kooliõppust.

Tallinna koguduse juures oli kaks või kolm poola nunna, kes tegid majapidamistöid. Arvatavasti pidasid nemad tütarlaste kooli, samasugust nagu meie poiste kool.

Ametikohal, kus minul tööle hakata tuli, oli üks leedulasest scolastik, Burevitsch, kes pärast siirdus Ameerikasse. Kui aga minu praktika 1936. aastal läbi sai, tulid Saksamaalt kaks uut scolastikut Grötschel ja Nickel. Mis neist pärast sõda sai, seda ma täpselt ei tea, igatahes Berliini nad minuga koos ei jõudnud. Olen vaid kuulnud, et Grötschel läks õppima Rooma Russicum ülikooli. Elisabeth Ambrozunas tundis neid kõiki. Kuulusime jesuiitide ordu ida-Saksa provintsi, millest osa on jäänud Poola aladele, see raskendab mul tänapäevani tolleaegsete tuttavate leidmist.

Scolastikud Nickel ja Grötschel ning Wladyslaw Entsmann Tallinna kiriku trepil.

RÕ: Kus elas piiskop ja kuidas pääses tema vastuvõtule?

JS: Preestritemajas! See oli Vene tn. poolt vaadatuna vasakpoolses hoonetekorpuses. Peasissekäik oli Munga tänavalt, tagauks viis aga otse kiriku peaukse juurde välja. Alumisel korrusel oli internaat, piiskopi ametikorter asus teisel korrusel, trepist üles. Korter oli üsna suur, selles oli piiskopi tööruum, vastuvõturuum ja ka magamistuba. Sama koridori mööda edasi minnes tuli preestrite ametikorter, mille lõpus asus isa Verlingi tuba. Selle ees oli vastuvõturuum, kus asus telefon ja mis oli ametlik sekretäri büroo. Seal istus vanapreili Piipenberg (ma võin eksida nimega), apteekri tütar, – kõigile tuntud inimene, kes meeldis paljudele ja oli väga austatud. Ta rääkis ka eesti keelt, aga põhiliselt saksa keelt – ta oli baltisakslane. Ta oli väga ustav inimene, usaldusväärne ja

täpne. Tema vahendas kõik vastuvõetud piiskopile, isa Verlingile ja nunnadele, kes söögisaali taga köögis töötasid. Söögisaal asus vastuvõturuumi järel, seal kogunesid kõik preestritemaja elanikud. Seal pakuti hommikueinet, lõunaetinet ja võibolla ka muud. Koos poola nunnadega töötas seal ka vana venenaine Annuska, kes tuli hiljem koos minuga hoolitsema Nõmme maja eest. Ta surigi seal, kui ma õigesti mäletan. Ta oli väga haige oma elu lõpul. Südametunnistus piinab mind veel sellepärast, et olin tema vastu liiga karm ja nõudlik, kohtlesin teda liiga kriitiliselt. Annuska oli ustav teenija, selline vanaaegne ustav härraste teenija, tõesti imetore inimene. Arvan, et ta oli venelane, minu meelest rääkis ta ainult vene keelt. Enne Nõmmele tulekut töötas ta preestritemajas, arvan et isegi varem kui poola nunnad. Ta oli selline igivana hea vaim kogu majas.

RÕ: Kes preestritemajas veel elas? Kus te ise elasite?

JS: Scolastikud, kes töötasid poiste internaadis, elasid selle vastas – enne mind Palevitsh, siis mina. Internaat jätkus õpetussaalist Munga tänava poole kuni peasissekäiguni, sealt viis väike trepp üles preestritemajja. Poola nunnad elasid köögi taga, Profittlich korterist Munga ja Müürivahe tänava poole. Üleval elas katoliiklik eesti perekond, milles oli kaks suurt poega – Felix ja Roman. Kuidas nende perekonnanimi oligi, Pade vist.

RÕ: Katoliku kiriku ajalehest «Kiriku Elu» oleme lugenud üht-teist tolleaegsete sündmuste kohta, kuid eriti väärtuslikud on meile just need seigad, mis ajalehe veergudele ei ulatu. Kes oli msgr. Eduard Profittlich inimesena?

JS: Ta oli jesuiit.

RÕ: Ma pidasin silmas tema isikupära, inimlikke omadusi.

JS: Msgr. Profittlich oli suur isiksus, kelle otseses alluvuses mul oli au töötada. Me olime temaga väga head sõbrad. Pärit oli ta Rheinimaalt. Tema isa oli lihakaupmees (ülekuulamisprotokolli järgi oli tema isa talupidaja, lihakaupmees oli Eduard Profittlichi onu – intervjueri märkus). Nii oli ta saanud kodust kaasa veidi kodanlikult kitsapiirilise maailmavaate. Ta oli väga kokkuhoidlik ja ennastohverdav, oskas hinnata rahu inimeste vahel. Oma puhtkatoliikliku päritolu tõttu ei kaldunud ta ülemäärasse teesse uuendustesse, kuigi ta uuendusi ka ei vältinud. Msgr. Eduarduse kõige väljapaistvamaks omaduseks oli aga tema hingehoiutalent, mis seletab paljusid tolleaegseid konversioone katoliku usku. Tal oli palju sõpru ja ta oskas leida aktiivsetele koguduseliikmetele rakendust koguduse töös. Enda otsustada hoidis ta majandusasjad ja ametikohtadele nimetamised. Lisaks sellele tundsin teda kui sügavalt usklikku inimest, kes oskas inimestega ümber käia, kes oli suurepärase jutlustaja ja rääkis südamlikult justkui otse inimeste hingede. Jutlused olid dogmaatilised ja neisse põimus psühholoogia elemente. Ta oli vaimuinimene. Võin tema suhetest teiste inimestega rääkida ainult häid sõnu. Mind pani alati imestama, missuguse tõsidusega suhtus ta inimeste probleemidesse. Kõik tulid tema käest nõu küsima ja tema oli alati mõistev, sest ta võttis oma hingehoidjaametit südamega. Isiklikult olin temasse väga kiindunud. Eesti perioodil oli piiskop mulle kõige lähemaks inimeseks. Tahtsin olla

talle abiks ja tema usaldas mind, andes mulle ülesandeid, mis eeldasid usaldust. Tulevikus oleksin jäänud ilmselt tema lähimaks abiliseks. Teineteisest lahkudes jätsime pilsarsilmil jumalaga, sest ta aimas juba, et teda viiakse ...

RÕ: Miks ei lahkunud msgr. Profittlich Eestist, ka tema oli ju sakslane?

JS: Piiskopina oli ta Vatikani alluvuses ega tohtinud ilma paavsti loata kuhugi lahkuda. Ja msgr. Profittlich oli Kirikule kuulekas ning tundis täit vastutust oma piiskopkonna eest – need olid põhimõtted, millest ta kunagi ei taganenud. Ka Roomas poleks ühtki «pögenikpiiskoppi» hästi vastu võetud. Nii rippus ta kogu hingega oma töö küljes.

RÕ: Kas Profittlichile võiks midagi ette heita?

JS: Üldiselt oli peaaegu puudusteta. Akadeemiliselt suursugune ja esinduslik, korrektne, veidi diplomaatiline. Välja minnes kandis ta alati kõvakübarat. Üldiselt vältis ta pahandusi. Rooma ei laekunud tema peale ainsatki kaebekirja.

RÕ: Kas piiskop käis sageli Roomas?

JS: Täpselt ma ei tea, kuid väga harva. Samuti ei märganud ma, et ta oleks enne venelaste sissetulekut käinud Roomas konsulteerimas, mida edasi ette võtta. Üldse tundub mulle, et ta pidi Roomale piiskopiks saamise eest tänulik olema ja et ta püüdis igati õigustada talle osutatud usaldust. Selle võitmiseks pidi ta omal ajal palju vaeva nägema.

RÕ: Kas ta taotles iseenda piiskopiks määramist?

JS: Jah, sest olukord nõudis – sellest on ta ka Rooma kirjutatud ja selgitanud Eesti piiskopkonna loomise vajadust. Tema kontaktid Rooma kuuriaga olid väga tihedad, paraku ei tea ma, millise isikuga nimelt, kuid aegajalt pidi seal keegi tema eest kostma. Muidugi võis täheldada ka kontakte Läti ja Leeduga. Igal aastal käis ta aga Sakamaal korjandusreisil, peamiselt Kölnis, Westfahlenis, Münsteris, Dortmundis – ühesõnaga Rheinimaal, kust ta ise pärines ja kus tal oli palju sõpru. Piiskop reisis ühest piiskopkonnast teise, jutlustas peakirikutes, tutvustades Eesti katoliiklaste olukorda, ning laekunud korjandustega parandas Eesti Kiriku majanduslikku olukorda. Samuti olid tal ilmselt sidemed misjonariorganisatsioonidega nagu Ansgar-Werk ja St. Bonifatius-Werk. Võimalik et just nemad hoolitsesid piiskopi reiside eest, kogusid tema jaoks raha pangaarvele vms. Muidugi annetati raha ka Eesti kogudustes.

RÕ: Me teame, et Tallinna kiriku arhitektuuri moderniseerimine toimus piiskop Profittlichi ajal. Kas võib piiskoppi ka tema teoloogilise kontseptsiooni poolest modernistiks pidada?

JS: Seda küll mitte. Ta oli väga ettevaatlik, mida nõudis ka protestantlik keskkond, kuid ma ei usu, et ta oleks oma õpetusega läinud protestantidega kompromissidele interkommuniooni või millegi sarnase teel. Arhitektuuri moderniseerimise idee tuli ilmselt Hollandist, kus oli meie keskus ja kus moderniseerimistuuled juba tol ajal üsna tugevasti puhusid.

RÕ: Mida võis piiskop Profittlich lubada noormehele, kes tuli tema juurde sooviga minna õppima vaimulikkuse seminari? Kuhu suunati õppima eesti preestrikandidaate, kas ainult Rooma?

JS: See sõltus palju noormehest endast. Rooma oli muidugi üks parematest võimalustest, kus sai õppida Collegium Germanicum seminari ja Gregoriaani ülikoolis. Nii on mõned Eesti poisid ka seal õpetust saanud. Ma ei suuda meenutada, et keegi oleks käinud õppimas näiteks Freiburgis või mujal. Ilmselt kuulus niisuguste õpingute finantseerimine Ansgar-Werki kompetentsi.

RÕ: Kas teie Eestis viibimise ajal võis täheldada eestlaste hulgas palju ületulekuid katoliku kirikusse ja kui palju oli üldse kogudustes eestlasi?

JS: Muidugi oli neid üsna vähe. Tallinna koguduse tuhandest liikmest võibolla paremal juhul 10 protsenti.

RÕ: Kas eesti keele pärast ei olnud muulastest katoliiklastel nurisemist, et seda oli liiga palju? Missugune üldse nägi välja jumalateenistuste kord nendel aegadel?

JS: Eesti keel oli riigikeel kõikide jaoks. Olgugi, et eestlaste arv koguduses oli väike, peeti pühapäevase kõige pidulikuma missa jutlus eesti keeles. Pühapäeviti peeti harilikult kaks missat. Õhtumissat sel ajal ei tuntud, nii et mõlemad olid hommikul. Seda pidi iga koguduseliige otsustama, millisel teenistusel ta käia tahtis. Esimene oli nn. hommiku- ehk votiivmissa, mille jutluse keel vaheldus nädalate kaupa. Keeltest olid esindatud peale eesti keele ka poola ja saksa keel. Õhtuti peeti hardushetke jumalateenistust, s.t. tunnipalveid, Pühima Sakramendi austamisteenistust vms. Õhtuteenistuse juurde käis ka jutlus, mis tavaliselt kujutas endast kuude kaupa kestvat

sarja. Tavaliselt pidas neid piiskop ise ja see oli mõeldud inimestele, kes tahtsid süvendada oma teadmisi usust. Äripäevadel oli Missa hommikuti kell 8, õhtuteenistusi peeti äripäevadel ainult erijuhtudel – paastuajal jne. Vahel organiseeriti sel kujul ka loengusarju, mis olid kõrgetasemelised.

RÕ: Keda te nendest aegadest peale piiskopi veel mäletate; kes olid Eestis 1933. aastal?

JS: Ennekõike tulevad mulle meelde isa Verling Tallinnast ja isa Kartte Rakverest, kes olid Eestis ilmselt juba enne Profittlichit.

RÕ: Missugusena te mäletate paater Verlingi isikut? Olen kuulnud, et ta väitis end eesti keelt paremini oskavat kui eestlased ise?

JS: Minu internaadi poisid said tihti tema tehtud laulusõnade üle naerda. Paater Verlingile meeldisid väga uudissõnad, mida ta pikemalt mõtlemata kohe kasutusele võttis. Nii pidid lapsed laulma: «Terva meie hinge», mille nad otsekohe ära väänasid: «Tõrva meie hinge». Luksemburglasena oli ta individualist ja kaldus tülitsema. Ütleb ju ka kõnekäänd, et Luxemburg on nii väike riik, et inimesed ei saa tõuklemata üksteisest mööda minna. Samas oli ta väga andekas teoorias, väga aus, temas polnud intrigeerimistahet ega jäikust nagu Boruckil, kes oli rohkem sakslane kui katoliiklane. A. Dordett ütles kord, et Boruckit tuleks kabinetiteadlasena hoida, sest seal teeks ta palju rohkem head kui otseses töös inimestega. Mina sain Verlingiga hästi läbi, sest ma mõistsin teda. Samas oli Verling nõutud pihhiisa ja jutlustaja – ainus, kes põhimõtteliselt siiski oskas eesti keelt. Minu meelest oli tema ka internaadi rajaja.

Pildil keskel piiskop Profittlich ja paater Verling.

RÕ: Missuguseid Eestis asuvaid katoliku kogudusi te külastasite?

JS: Mulle meenub, et Petseris oli kabel, mida hooldas üks poola kaputsiinist preester. Eriti head suhted olid mul Rakvere kogudusega. Tundsin kohalikku preestrit ja ilmselt läinuksin talle abiks, kui minu töö oleks saanud jätkuda. See oli elujõuline kogudus ja mulle tundub, et suurem osa koguduseliikmetest olid eestlased. Seal oli ka haigena Eestisse tulnud preester Rittmeister. Tal oli parandamatu neeruhaigus, kuid töö uues kohas oli talle vahelduseks ja ta töötas väga agaralt. Samuti käis seal tihti Kartte, üks vanematest preestritest, kes oli tegev paljudes kogudustes ja kes hiljem läks Saksamaale ning suri Siileesias, oma kodumaal. Rakveres oli kõik hästi sisse seatud, nii kirik kui kogudusemaja, ja neil oli plaan ehitada veel midagi. Pärnus, mulle tundub, õiget kogudust ei olnud, kõik oli korraldatud vaid katoliiklastele puhkuste veetmiseks. Ka Haapsalus on minu meelest midagi olnud, kabel või midagi niisugust. Neid kohti, kus olid ainult ruumid, mitte eraldi hoone, võis olla üle Eesti palju, sest igal aastal raporteeriti, kui palju kabeleid on avatud. Tartu kogudus oli Eestis Tallinna järel tähtsusest teisel kohal. Seal trükiti ka «Kiriku Elu». Tshehhi nunnadest kuulsin rohkem A. Dordetti käest kui neid ise nägin.

Tallinnas ostis kogudus maja Nõmmele tütarkoguduse avamiseks. Ka internaat viidi hiljem sinna üle. Maja hoidis vana Annushka. Preestrina olin ma mõnda aega selle maja haldaja ja pidasin seal jumalateenistusi, küll ainult pühapäeviti. Internaadis oli sel ajal umbes 10 poissi. Lugemised ja jutlus olid alati eesti keeles.

RÕ: Kas te käisite ka Narva uniaatlikku kabelit vaatamas?

JS: Ise ei käinud, kuid mul oli lähedasi kokkupuuteid sealse preestriga. Kas te olete aga lähemalt kuulnud paater Bourgeois'st? (RÕ: Üsna põgusalt, ajaleheteade vahendusel. Kuidas teie teda iseloomustaksite?) JS: Isiksusena meenub ta mulle kui suur fantaseerija, ometi saime me väga hästi läbi. Päritolult prantslane, idariituse preester. Ta uskus, et suudab olla eraisikuna vahelüliks vene õigeusu ja katoliku kiriku ühendamisel nii, et see veel tema eluajal teoks saab. Oma püüdlustes pörkus ta ennekõike Nõukogude Liidu poliitiliste võimudega, kes ei tahtnud tema plaanidest midagi kuulda. Tihti sõitis ta Narva (kus oli tema väike kabel) ja Tallinna vahet edasi-tagasi. Kõik mõistsid teda kui väga agarat ja entusiastlikku uniooniidee eest võitlejat, kuid ka tema utopism ei jäänud märkamata. Prantsuse kiriku ja kultuuri esindajana tundis ta end oma suurejoonelisuses kindlana, vaatamata liiga suurele ülesandele, kuid ta jäi alati oma püüdlustes üksi, hoolimata suhtlemisringist nii vaimulike kui ilmikute seas, kes tema uniooniidee vastu huvi tundsid. Samuti ei märganud ma, et tal oleks olnud sõpru Roomas, isegi Collegium Russicum ei meeldinud talle, sest kõigi oma püüdluste juures jäi ta ladinlaseks. Muuseas pole ka mina kunagi olnud vaimustuses Russicumi kogudeest ja struktuurist. Ühesõnaga ei olnud paater Bourgeois päris omal kohal, võib-olla oleks ta Leningradis tõesti midagi suutnud, aga mitte Eestis. Nüüd on teised ajad, nüüd on kontaktidel Ida ja Lääne kirikute vahel mõte. Isa Marti Voutilaise andmetel on ta oma elust Eestis hiljem raamatu kirjutanud.

Paater Aleksander Dordett Tartu kiriku käärkambritrepil.

Veel meenub baltisakslane Aleksander Dordett, kes hiljem töötas Tartu katoliku koguduses. Kas te teate lähemalt tema elust? (RÕ: Mitte kuigi palju.) Kui Aleksander Dordett oli umbes kuueteistkümnene, pöördus ta katoliku usku. Tundsin teda juba sellest ajast. Ta käis meie kirikus ja me suhtlesime üpris palju. Dordett oli kasulaps. Tema baltisakslasest ema armastas üht vene ohvitseri ning jäi sellest rasedaks, kuid protestandist pastor ei lubanud abielluda õigeusulise mehega. Sellepärast sundisid sugulased teda andma oma last teise perekonda, kellele lapse ülalpidamise eest maksti. Aleksandrile endale ei räägitud seda kaua aega. Kui ta sellest 16–17 aastaseks teada sai, keeras ta luteri kirikule selja ning sai katoliiklaseks. Hiljem naeris ta tihti nende rumaluste üle, mida talle katoliku kiriku kohta luterliku usuõpetuse tunnis oli räägitud. Tundsin samuti Aleksandri kasuvenna Max Dordetti, kes peaks siamaani Tallinnas elama, aga tema ei pöördunud katoliku usku, ehkki nende perekond katoliiklust soosis. Aleksander oli väga musikaalne ja mängis ka orelit. Hiljem puutusin temaga kokku oma teoloogiaõpingute ajal Innsbruckis, kus ta minust nooremana õppis filosoofiakursust. seejärel pühitseti ta Riias preestriks. Pärast õppis ta veel Brüsselis ja Löwenis ning tuli siis sõja ajal Tartu koguduse preestriks. Pärast sõda oli ta Austrias kirikuajaloo ja kirikuõiguste doktor ja ekspert ning kirikukohtu eesistuja. Peale selle võttis ta oma hoole alla kaks vaest poissi ja need olid talle justkui omad lapsed. Kahjuks ei tea ma nende aadressi. Üks neist olevat insener, teine jurist – kui ma õigesti mäletan oma külaskäigust nende juurde.

Siin fotol minu ees laual on preester Dejnīs. Ta oli olnud oma preestritöö pärast kaua aastaid nõukogude vanglais. Rahvuselt oli ta puhas venelane või poolakas, kuid ladina riituse preester. Arvan, et ta oli varem Mogiljovi või Riia piiskopkonna alluvuses. Pärast vabane mist vene vangist võeti teda meil sõbralikult vastu. Nõukogude vägede tulles siirdus ta läände ja töötas ta mõnda aega kuskil Lõuna-Saksamaal kloostris, kus ta ka suri.

Võiksin teile rääkida veel ühest isikust, kes mulle Tallinna päevilt meelde on jäänud, Reginald Sorokinist. Kui mina Tallinna jõudsin, oli tema juba kogudusemajas liikumas. Ta ei kuulunud veel internaati, kuid oli alati seal juures. Reginald rääkis mulle palju Eestist ja oli minu esimene eesti keele õpetaja. Ta rääkis mulle keeleuundustest ja -probleemidest, kuid oma iseloomult oli ta imelik ja nagu ma teada sain, oli ta oma närvihaiguse pärinud emalt. Ta torkas silma oma vagaduse ja originaalsuse poolest ning tundis huvi idariituse vastu, kuid Tallinnas ei saanud ta oma ideed teoks teha. Ta kandis õigeusu risti, kuid armulaual käis meie ladina riituse kirikus. Reginaldi traagika oli selles, et tal ei olnud psühholoogilist kontsentratsiooni, seetõttu ei saanud ta korralikult õppida. Ta ei suutnud teha ühtki eksamit, hoolimata sellest, et võttis õppetööst korralikult osa. Me vestlesime palju, sest ta ei tundnud minu vastu võõristust. Selles jutus oli ka kriitikat peaaegu kõigi inimeste aadressil.

RÕ: Millal nägite Reginald Sorokinit viimast korda?

JS: Kui mina läksin, jäi tema Tallinna. Jätsime hüvasti. Mingit märki tema maailmavaate muutusest ma siis ei täheldanud. Kuid tema isa oli venelane, keda ta küll õieti ei tundnud, keda ta aga alati otsis ja kellest puudust tundis. Võibolla oli see põhjuseks, et ta soviетide sissetungi järel nendega liitus ja hakkas kogu oma minevikku negatiivselt suhtuma. Ka usku, nagu ma olen kuulnud – tema meelest tulnuks siis kõik ära hävitada. Uus poliitiline süsteem kõitis teda ja seetõttu polnudki tal tulevikku.

RÕ: Nüüd on kõik see jäänud ajalukku. Ametlikes väljaannetes paraku ei käsitleta nähtusi, mis kuuluvad ajaloo juurde – võimuvõitlus, intriigid, elu pahupool, mis ajaloo jaoks siiski on tähtsad. Kas teile on midagi niisugust ka Tallinnast meelde jäänud? JS: Võibolla vääricks tähelepanu hõõrumine poolakate ja leedulaste vahel. Poolakad rääkisid alati, et see on nende kirik ja et nemad ei ole mitte katoliku, vaid poola usku. Leedulased tundusid olevat avaramad, kuid poolakate pretensioonikusele ei lubanud nende uhkus jätta vastamata. Leedulastest tuleb meelde organist Cyprus, kellel oli hea koor, kuigi ma ei arva end eriliseks hindajaks, kuna olen täiesti eba-musikaalne.

Intrigantidest tuleb mulle meelde üks ema oma tütreaga, kes väga tihti käisid Profittlich'i juures, kuid nende nime olen unustanud. Nad ei olnud leedulased, pigem sakslased. Mulle tundub, et just nemad käisid venelastele piiskopi peale kaebamas, misjärel ta otsekohe vangistati. Tallinna koguduses oli ka selliseid hüsteerilisi naisi, kes üritasid läheneda piiskopile kiriku kaudu. Päris kindlalt tean ma üht niisugust, kes oli väga hüsteeriline, ilmus vahest preestritemajja, istus laua ääres ja ahistas piiskoppi. Ta oli vana ja inetu. Mind ta jälestas ja tegi skandaali,

kaevates piiskopile, et mina istuvat punetava kaelaga tema ette kiriku esimesse pinki, nii et tema piiskoppi ei näe ... (naerab). Nii et neid hüsteerilisi naisi oli, nii nagu kõikjal. Samas ei omanud see muidugi mingit tähtsust. Aga Profittlich oli minu meelest niisuguste suhtes liiga pehme. Ta ei ajanud neid välja ei majast ega kirikust. Ta nõudis minult, et vahetaksin oma kohta kirikus selle naisterahva pärast – nii leplik oli ta inimeste vastu! Boruckiga need hüsteerilised naised ei rääkinud, Borucki oli liiga abstraktne ja ... preislane. Ma ei usu, et tema töö pihisana sai kannatada selliste inimeste pärast, kes võivad ju iga pihisa elu talumatuks teha.

RÕ: Tulgem nüüd tagasi teie loo juurde. 1936. aastal siirdusite õppima Innsbrucki ülikooli teoloogiateaduskonda. Mis sai edasi, kas te pärast seda Eestisse tagasi ei pöördunud? JS: Pöördusin küll, 1938. aastal, mil piiskop Profittlich mind preestriks pühitses, kuid vähem kui aasta pärast tuli sakslastele korraldus Eestist lahkuda. See ei olnud küll päriselt käsk, kuid jesuiidina pidin olema kuulekas oma vaimulikule ülemale, superiorile, kelleks oli Bruno Borucki – väga iseteadlik ja võimuahne mees. Ta vihas tas ja karjus minu peale, kui ma ei tahtnud Eestist ära minna, kuna ta ise häbenes lahkuda esimesena. A. Dordett oli selle tunnistaja. Arvan, et üldse ei olnud Borucki Tallinnas omal kohal. Pärit oli ta Bosenist – ehtne sakslane, kuid juba nimigi annab tunnistust tema esivanemate poola päritolust, mida ta siis fanaatilise sakslusega

Paavsti pühitsemise auks peetud pidulikul jumalateenistusel märtsis 1939. Profittlichist paremal paatier Borucki.

püüdis tasakaalustada. Kord, kui meie provintsiaal Kolfshuten Hollandist, Amsterdamist, Tallinna tuli ja söögilauas Hitleri isik jutuaineks tõusis, ei rääkinud provintsiaal temast just eriti aupaklikult. Seepeale pörutas Borucki rusikaga lauale ja karjus: «Hitler on tähtis mees, Hitlerile ma ei lase liiga teha! Igaüks, kes on tema vastu, on kelm ja petis!» Tema tahtis olla nagu ohvitser, kes kogu kirikut kamandab. Kui poistekooli jaoks osteti Nõmmele maja, keelas ta minul kui selle kooli kaplanil pidada lastele jumalateenistust sealses kabelis, vaid käskis tuua nad kirikusse tema missale. Nii et temaga oli samuti tülitsemist. Minu põhitööks preestrina sellel viimasel Eesti-aastal oli abipreestritöö Tallinna koguduses, samuti olin jätkuvalt internaadi prefekt.

RÕ: Kuid kas Boruckil oli konflikte ka piiskop Profittlichiga?

JS: Oli, ja isegi suuri. Borucki stiil oli rusikaga vastu lauda lüüa ning tavaliselt andis piiskop seepeale talle järele. Olukord oli keeruline ka seetõttu, et Profittlich oli jesuiit ja kui ta poleks olnud piiskop, pidanuks ta ordureegli järgi alluma superiorile, Boruckile. Üldse püüdis piiskop alati ilma tülitada läbi saada, ka siis, kui ta oma otsustajaõigusest loobuma pidi. Nii määras ta Tallinna koguduse ülempreestriks sellesama Borucki, kes varsti lõi enda ümber võimuoreooli. Rahvaski hakkas suhtuma umbes nii, et piiskop on ainult piiskop, Borucki aga tõeline kirikhärra. Piiskop Profittlich oli diplomaat. Ta ei tahtnud halbu kuulujutte riiust tema ja ta alluvate vahel, ning selles olukorras oli ta võibolla natuke liiga hea – Borucki vastu. Sõja järel, nagu Dordett mulle rääkis, oli Borucki Dresdenis jesuiitide superior ja kirjutas ühe raamatu askeesist.

RÕ: Mida teate Eesti katoliku kiriku saatusest II Maailmasõja päevil? Kuidas teie ise sõja üle elasite?

JS: Eestist tervikuna pole mul mingeid andmeid. Tallinna koguduse kohta tean, et paater Verlingil õnnestus mingil viisil esimesest küüditamisest kõrvale jääda, ning sõja ajal oli ta Tallinnas ametis. Kui saksa okupatsioon Eestisse jõudis, kirjutas ta mulle ja kutsus mind tagasi. Sõjaolukord aga sundis peale paljusid kohustusi ka Saksamaal, pidin teenima mitmetes kogudustes, muuhulgas ka Berliinis. 1943. aastal võeti mind sõjaväkke, töötasin peamiselt haiglakaplanina, lõviosa minu sõjaväeteenistuse ajast möödus Potsdamis. 1946. aastal tuli seadus vaimulike demobiliseerimisest. Sain kutse Berliini, kus mul oli esimest korda aega mõelda tulevikule.

RÕ: Kuidas kujunes teie edasine saatus?

JS: Juhuslikult sain teada, et Göttingeni ülikoolis on algamas soome keele kursus. Eestis elades olin õppinud eesti ja vene keelt ning süvendada oma teadmisi soome-ugri keelte alal tundus mulle huvitav. See sündis 1948. aastal. Mulle oli see üleminekuperiood. Mõistsin, et tagasitee Eestimaale on minu jaoks suletud. Vaadates jesuiitide tegevust Saksamaal tundsin üha rohkem, et selle kaasategemine ei ole minu kutsumus. Kuid lingvistika huvitas mind üha rohkem. Järgmisel aastal kaitsesin doktoritöö soome-ugri ja slaavi keelte kohta – see oli üks kõige töörohkem periood minu elus. Palusin vabastada end jesuiitide ordust, sest minu keeleteadus polnud

ühendatav jesuiidikutsumusega. Peab ju iga jesuiit olema valmis oma orduülevõtteks käsul tegema, mida tal kästakse teha. Loa ordust välja astuda ma siiski sain, ehkki see oli keeruline, sest piiskop, kellele allus territoorium, millele olin registreeritud, oli jäänud ida-Saksamaale. Ühtäkki tuli pakkumine Helsingi ülikoolist, et vajatakse saksa keele lektorit, kes võiks samal ajal jätkata õpinguid fenno-ugristika valdkonnas. See oli parim ettepanek, mida võisin saada, ja sellest ajast hakkasingi töötama Helsingi ülikoolis, jäädes alguseks siiski edasi Göttingeni ülikooli dotsendiks.

Omaette probleemiks kujunes minu kui preestri olukord. Neil aegadel ei olnud preestritest puudust ja mind kui endist jesuiiti jäeti eikellegimaale. Mind ei võetud Helsingis ametlikult kohaliku vaimulikkonna hulka ega antud mulle mingit pastoraalfunktsiooni peale altaristiõiguse – pidada vaikset privaatomissat. Muidugi, tõttõeldes poleks mul selle jaoks ka aega jätkunud. Kui mind Helsingis dotsendiks määrati, jätsin Göttingeni ja asusin põhikohaga Helsingisse. Siin olengi töötanud kuni tänase päevani, tehes kirjatööd ka pärast ülikoolist pensionile jäämist – teadlasena, mitte preestrina ... kahjuks.

Ometi on minu elus olnud alati millestki puudus. Minu soome-ugri keelteõpingud olid teatud määral igatsuse väljenduseks Eestimaa järele. Ma ei kahtle, et kui poleks tulnud sõda, töötaksin tänaseni preestrina Eestimaal ja minu saatus oleks ilmselt kujunenud õnnelikumaks kui see, mida olen tunda saanud. Eesti on mulle alati jäänud lähedaseks, läksin ju vabatahtlikult teenima seda maad ja andusin sellele ülesandele jäägitult. Nii tundsingi end pärast seda, kui mõistsin, et Eestisse tagasiteed enam pole, nagu merepiirita riiki elama sunnitud meremees. See kurb saatus on tumestanud kogu minu elu ja ma loodan, et kellelgi teist, tänapäeva Eesti katoliiklastest, ei tule samasugust saatust kogeda.

Johannes Stipa Eestis töötamise ajal.

Kirik läbielamusena

Ühe Rooma ränduri mõtted

Mulje kiriklikest läbielamusist on Roomas käinuil erinev ja vastuoluline vastavalt sellele, kui erinev oli hingeline suhtumine ja sellele, kas hinges valitses armastus Kiriku vastu, külm ükskõiksus, kahtlev otsimine või kirklik tagasitõrjumine. Isesugune on see läbielamus, kui rännak võeti ette peaaesjalikult ilu pärast, mida pillavas külluses pakuvad maastikud, teadus ja kunst, ning isesugune, kui usuline igatsus Rooma on saatnud. Isesugune on ta, kui pilk peatub üksikuil välispidisustel, lahkusel ja inimlikkusel ning isesugune, kui nähakse suuri jooni ja kokkupuutuvusi. See, mis haarab sügavaimalt usulistele väärtustele vastuvõtlikku inimest, on elamus Katoliku Kiriku ühtsusest. Kõige esmalt on see

Ühtsus erinevais rahvastes

Kui mitte mujal, siis just Roomas nähakse, et katoliku kirik maailmakirik on. Sääb näib elavaks saavat esimene Nelipühi-läbielamus, kuna sääb kuulavad püha Peetrust inimesed «kõigist rahvastest, kes elavad taeva all». Siin kogunevad Peetruse kiriku ja Peetruse õppetooli ümber ning õppekolleegiumidesse pea kõik rahvused: prantslased, inglased, iirlased, shotlased, sakslased, ungarlased, poolakad, itaallased, hispaanlased, kreeklased, ameeriklased, koptid ja muud. Õppijate hulgast ei puudu jaapanlased, hiinlased, abessiinlased. Peetrusedoomi lähevad saksa, itaalia, ungari, hollandi, ameerika ja india rändurite read. Nende mitmekeelsed laulud kõlavad kokku ühiseks katoliku usu võimsaks sümfooniaks, selle usu, mida nad ühiselt tunnistavad. Ning ühes ja samas usus 370 miljonit tervelt maakeralt!

See Kiriku ühtsus erinevates rahvustes tähendab lõpmatut elutäiust. Maailmakirik ei muuda olematuks rahvuse väärtust! Igal rahvusel on kirikus eluõigus. Siin võib prantslane olla prantslane, itaallane itaallane ja eestlane täiesti eestlane. Nii, nagu ühtsus perekonna ja rahvaga ei hävita üksiku indiviidi isiksust, vaid muudab selle indiviidualsust veel viljakamaks vastuvõtmise läbi uude elurongi, nii võtab ka Kirik kõik rahvused vastu oma jumaliku elutäiusesse, kus nad Jumalalt neile antud individualsust alles õieti arendada võivad Jumala suurt maailma kava mööda.

Ühtsus ühe karjase all

Kristuse poolt rajatud kiriku nähtaval ühtsusel peab tingimata olema nähtav keskpunkt. Selle nähtava keskpunktina särab paavstlus Roomas juba pea kakstuhat aastat. See on magnet, mis tõmbas juba esimesest sajandist peale usklike pilke Rooma poole. Paavstlus on andnud Roomale tema tõelise tähenduse. Mitte Mussolini, nii palju kui ta ka teinud on, ei tõmba aasta-aastalt sadu tuhandeid rändureid Rooma, vaid paavst. Ja nad kõik tulevad tema juurde mitte seepärast, et ta käsk neid kutsus, mitte selleks, et tema võimu näha; nad tulevad nagu lapsed isa juurde, sest et armastus neid kutsus. Ja lapse armastus leiab tõelise isa, Püha Isa armastuse.

See ongi võimas mulje paavsti audientsil. Kui ühine isa sirutab käe igale oma pojale ja tütrele, enam kui tuhandele mõrjsapaarile kõne peab, kõigile isiklikult väike-

se mälestuseseme annab, kõiki, kes ta juurde tulnud, isana õnnistab ja omas kõnes räägib soovist, et ometi kord koguneksid kõik inimesed ühte perekonda Kristuse, Kristuse asemiku ümber, siis kannab selline kohtumine Püha Isaga eneses midagi otsata sooja, südamlikku, perekondlikku.

Ja siis paavsti minek Peetridoomi! Põnev ootamine, hõiskav tervitus isa lähenemisel, ühtne usuteadvus, see pühalikult õnnistav käeliigutus; see vägevalt voogav ja ikka jälle uuesti paisuv vaimustusetorm – see on katoliiklaste perekondliku ühtsuse läbielamus, mis ei unune surmani.

See on aga perekonna ühtsus Jeesuses Kristuses, mis saab haaravalt tajutavaks, kui Püha Isa astub altarele ja seal palvesse vajub: siis valitseb hääletu vaikus. Ja ühise isaga painutavad põlvi kõik pojad ja tütre, nüüd valitseb ainult üks – Jeesus Kristus, pühas Altarisakramendis. Tema on see, kelle juurde viib isa oma lapsed, see, kelles ta neid usu ja armastuse läbi ühendatuna tahaks näha.

Ühtsus erinevail sajanditel

Kõigi katoliiklaste ühtsus ühe karjase, Püha Isa all ei ole aga vaid meie aja nähtus, ei ole mitte Rooma paavstide tarkuse või poliitika vili. See on Jumala tegu, tema jumaliku institutsiooni tähis ja seepärast katoliku kiriku iseloomutunnus läbi sajandite.

Juba Antiookia piiskop püha Ignatius eelistab Rooma kirikut teistele. Ireneuse järgi oli Roomas üldkiriku õppeautoriteet, kust kõik ristikogudused leidsid oma õigeusklikkuse mõõdupuu. Püha Cyprianuse järgi oli Rooma kristliku ühtsuse emalinnaks ja emarüpeks, kus peale Arles'i sinodit aastal 313 apostlid iga päev valitsesid. Roomas on tehtud väljakaevamisi, kaevatud mõõdunud aegade varemete ja rusude all. Ja varakristlike mälestiste, hauakirjade ja piltide uuesti päevavalgele toomise läbi kerkib mineviku hauast ikka jälle uusi tunnistusi esimeste kristlaste usu kohta Kristuse jumalikkusesse, pühimasse Altarisakramenti, palvetamisse surnute eest, Jumalama austamisse. Kõik need leiud tõestavad, et esimeste kristlaste vagadus ja elu olid oluliselt sarnased meieaegse katoliku kiriku vagaduse ja eluga. Nii särab meile maa pealt ja haudadest vastu katoliku usu üleilmsus ja kiriku ühtsus läbi sajandite.

Rooma on täis hävinud rahvaste ja riikide jäänuseid. Lagunenud on paganluse templid, hävinud on võimsad sugupõlvad; rusudes seisavad paleed, kus seipitseti vereseadusi Kiriku vastu. Kuid Kirik elab! Obeliskid, mis teenisid sajandite eest paganlust, kannavad Kristuse risti võidutähist. Hoopis teisel viisil, kui aimas Tibullus, on teoks saanud sõna «Igavesest Roomast» ...

Kristus võidab, Kristus valitseb, Kristus võidutseb oma Kirikus! Ja maailma kõige kaugematest osadest voolavad kokku rahvahulgad Genetsareti kaluri hauale. Sest temale rääkis Kristus sõnad, mis säravad üle Peetruse haua Michelangelo loodud kuplis: «Sina oled Peetrus, kalju; sellele kaljule tahan ehitada oma Kiriku, ja põrgu väravad ei pea teda ära võitma ...»

Roomas elatakse läbi midagi Katoliku Kiriku, Kristuse Kiriku inimlikust ühtsusest ja hävinematust kestvusest.

Eduard Profittlich
(«Kiriku Elu» nr 12 /1933)

Katoliku kiriku riitused

Kuna käesolev artikkel pärineb «Kiriku Elust» nr 7/1933, on statistikaossa lisatud poolpaksus kirjas tänapäevased arvud «Annuario Pontificio 1990» põhjal. Piiskopi kirjutatud artiklis olevad andmed jätsime sisse võrdluse saamiseks. – Toimetus.

Pole mitte vähe neid, kes tunnevad katoliku kirikut ainult ladina kirikuna. Ja ometi on Kristuse Kirik, nagu juba paavst Benedictus XV rõhutas, mitte ladina, kreeka ega slaavi, vaid katoolne, st üleilmne kirik.

Ristiusu algusaegadest peale kujunesid välja erisugused jumalateenistuse pühitsemise kombed, mis kohalike harjumuste ja rahva kommetega arvestamise mõjul kujundasid erilisi jumalateenistuse tüüpe, nn riitusi.

Mõned neist riitustest hävisid aja jooksul, sulades teistega ühte. Teised jälle arenesid veel enam enda omapärasuses. Kiriku läänepoolses, ladina osas tõrjuti aegamisi teised riitused rooma riituse poolt välja. Mõned neist, nagu näiteks mosaraabia ja milaano riitus, jäid siiski rooma riituse kõrval püsima.

Teisiti on lugu idapoolsete riitustega; need säilisid palju suuremal arvul. Sajandite vältel lahkusid mitmed neist katoliku kirikust, hoidsid aga alal oma riitused. Hiljem pöördusid mõned katoliku kirikusse tagasi, ja võisid loomulikult seejuures säilitada oma riituse. Neilt nõuti üsna vähe: usueksimustest loobumist ja Rooma piiskopi autoriteedi tunnustamist Üleilmse kiriku üle.

Neid kirikuid, mis oma riitusi säilitades pöördusid tagasi katoliku kirikusse, kutsutakse «uneeritud», st ühendatud kirikuteks. See tähendab, et nad on liidetud kristliku ühtsuse keskuse, Roomaga. Et aga enamasti kõik ühte riitusesse kuuluvad usklikud ei pöördunud tagasi kirikusse, siis tulenes sellest ühesuguse riituse kasutamine nii Roomaga liitunud kui ka lahkujäänute poolt. Sest kunagi ei olnud riitus ise põhjuseks katoliku kirikust lahkumisele, vaid selleks oli eksimus usus või paavsti mittetunnustamine kiriku peaks.

Idariitusi võib koondada viieks rühmaks. Erinevate keelte ja muude kohalike erinevuste tõttu esinevad neil alajaotused.

«Sacra Congregatio pro Ecclesia Orientali», «Idakiriku Kongregatsioon» materjalide põhjal toome ülevaate Rooma-katoliku kirikuga liitunud riitustest, millele lisame iga riituse puhul Roomaga liitunud usklite arvu.

Aleksandria riitus.

1. Koptid (Egiptuses): uneeritud üle 32 000 (tänapäeval ca 130 000);
2. Etiooplased ehk abessiinlased: usklikke ca 30 000 (119 000).

Antiookia riitus.

1. Malankareesid (Indias): uneeritud ca 9 000 (üle 280 000);
2. Maroniidid (peamiselt Süürias, kuid ka Liibanonis, Küprosel, Palestiinas, Egiptuses, Brasiilias, USA-s, Austraalias ja Canadas): uneeritud ca 366 000 (üle 2 176 000);
3. Süürlased (Liibanonis, Iraagis, Palestiinas, Egiptuses, Süürias ja Türgis): uneeritud üle 71 000 (üle 96 000)

Armeenia riitus.

Armeenlased: (Liibanonis, Iraanis, Iraagis, Egiptuses, Süürias, Türgis, Palestiinas, kuid ka Poolas, Prantsusmaal, Kreekas, Rumeenias, USA-s, Canadas ja Ladina-Ameerikas): uneeritud ca 100 000 (statistikas üle 138 000, kuid osad andmed puuduvad).

Bütsantsi riitus.

1. Albaanlased: uneerumine alles algamas (andmed puuduvad);
2. Bulgaarlased: uneeritud ca 6 000 (15 000);
3. Kreeklased (Kreekas ja Türgis): uneeritud ca 3 000 (21 300, osalt andmed puuduvad);
4. Itaalia albaanlased: usklikke ca 39 000 (üle 61 000);
5. Jugoslaavia uneeritud (kroaadid, serblased, ruteenlased): usklikke ca 42 000 (ca 49 000);
6. Melkiidid (peamiselt Süürias, aga ka Liibanonis, Jordaanias, Palestiinas, Iraagis, Egiptuses, Sudaanis, Kuveidis, Brasiilias, USA-s, Canadas ja Austraalias): usklikke ca 166 000 (üle 1 054 000);
7. Rumeenlased (Rumeenias ja USA-s): uneeritud ca 1 400 000 (ca 1 568 000);
8. Ruteenlased (USA-s ja Ukrainas): usklikke üle 5 000 000 (USA-s üle 268 000, kuid Ukraina kohta, kus neid on väga palju, andmed puuduvad);
9. Ungari uneeritud (ungarlased, ruteenlased ja rumeenlased): usklikke ca 142 000 (272 000);
10. Slovakiidid (Tshehhi-Slovaki LV-s ja Canadas): ca 391 000;
11. Ukrainlased (Ukrainas Galiitsias, Poolas, USA-s, Canadas, Brasiilias, Argentiinas, Austraalias, Suurbritannias, Saksamaal ja Prantsusmaal): Ukraina kohta andmed puuduvad, mujal kokku ca 3 000 000);
12. Valgevenelased: andmed puuduvad;
13. Venelased (Venemaal ja Hiinas Harbiinis): andmed puuduvad.

Kaldea riitus.

1. Kaldealased (Iraagis, Iraanis, Palestiinas, Liibanonis, Egiptuses, Süürias, Türgis ja USA-s): uneeritud ca 72 000 (ca 470 000);
2. Malabareesid (Indias): uneeritud üle 530 000 (üle 3 787 000);

Uneeritute üldarv on selle ülevaate järgi umbes 8 000 000 (tänapäeval on statistikas ca 14 000 000, kuid puuduvate andmete taga on ilmselt mitmeid miljoneid usklikke). Ülaloodud andmed lükkavad ka ümber katse näha uniooni küsimust «vene küsimusena». Unioon on saanud probleemiks kõigis maades, kus Rooma-katoliku kirik idakirikutega kokku puutub. Ja rohkem kui kunagi varem tuleb see probleem teravalt esile selle tõttu, et mõned idakirikuist on lõdvendanud oma tugevaid sidemeid riigiga. Ette nähes, et uniooni küsimus lähimas tulevikus veel rohkem päevakorrale kerkib, on Poolas, Tshehhoslovakkias, Saksamaal, Belgias ja Itaalias loodud seminarid idariituse preestrite kasvatamiseks. Ka mõned uuesti tekkinud ordud on selle ala omale elutööks valinud. On oodata, et igalpool, kus Rooma-katoliku kirik idakirikutega kokku puutub, leiab tulevikus aset unioonitegevus. Kõik märgid näitavad, et see töö ei jää ka eduta.

Eduard Proffittlich

Pirita kloostri kiriku pühusemise 500. aastapäeva pidulik missa kiriku varemetes. Peatselebrant msgre Profütlich.

Katoliikluse olemusest

Küsimus katoliikluse olemusest on küsimus tema omapära kohta, ja mitte välise omapära kohta – mille poolest ta väliselt teistest kristlikest usundeist erineb, vaid küsimus tema sisemise omapära, teda valdava põhimõtte, teda täitva jõu, teda elustava hinge kohta.

Väliselt vaadelduna näib katoliiklus mõnele inimesele mitte ühtlase ja homogeenena, vaid mitmesuguste ainete seguna ning kooslusena; mõnele näib ta koguni nagu «kõikide uskude entsüklopeedia». Professor Tennmann väidab (Erk nr 1/1934, «Ristiusk ja rahvuslik kirik») isegi: «Kõige madalamast ebausust kõige kõrgema mõteteaduseni küünib tema varjundite skaala.» Samas nimetab ta peamised ained, millest koosnev katoliiklus. «See juuda messianism juuda seaduseusu alusel, täiendatuna kreeka dogmaatikaga ja liidetuna rooma formaalse õigusega, annab kompaktselt organisatsiooni, kus usk ja Kristuse kuulutamine on ainult ühtlase võimu vahendiks.» Selle definitsiooni järgi oleksid katoliikluse kolm peamist ainet juuda seaduseusk, kreeka filosoofia ja rooma õigus. Teised usuajaloolased leiavad veelgi rohkem elemente. Nii arvab Heiler katoliku kiriku hiigla-moodustises avastada võivat mitte vähem kui seitse eri päritoluga kihti. Nii ülikirikuna ja mitmekesisena näivad mõningaile usufilosoofidele katoliikluse osised, et loobutakse nägemast teda evangeelsete, Kristuse istutatud elueoste orgaanilise arenguna. Temas nähakse siis

evangeelsete, juutlike, paganlike ja primitiivsusundiliste elementide kokkukasvu, isegi sünkretismi, mis kõik usu-lised vormid enesesse sisendas ja tervikuks koondas.

Katoliku kirik on kaugel sellest, et piirata usuajaloo-laste õigust avastada teadusliku analüüsi kaudu neid mitmesuguseid aineseid, mida kiriku välises esinemisvormis võib kindlaks teha. Viimaste aastakümnete kogemused aga on näidanud, kui suur on oht minna põhjendamata järelduste tegemisel üle teadusliku analüüsi piiride.

Esimene hädadoht, mis ilmneb, seisneb selles, et välis-te sarnasuste kindlakstegemisel tahetakse neis näha aja-loolise sõltuvuse tõestust. Nii väideti näiteks, leides ka paganluses pesemisriitusi, mis väliselt ristimisriitusele sarnanesid, et ristimisriitus olla paganlikest riitustest arenenud. Ning ometi tõestab see sarnasus ainult seda, et pesemisriituses peitub loomulik sümbolne tähendus ka vaimse puhastumise suhtes. Mingilgi viisil ei ole sellega aga tõestatud ajaloolist sõltuvust, hoolimata sellest olu-lisest erinevusest, mis on käsitletud riitusel tema sisemise tähenduse järele ristiusus. Samuti on lugu sarnasusega Mithra-kultuse ja püha Euharistia vahel, mille üle on nii palju räägitud.

Teine hädadoht seisneb selles, et katoliikluses tähelda-tud aineseid nii kiirelt «ebaevangeelseina», «ebakristlike-na» või isegi «paganlikena» iseloomustatakse. Sealjuures on aga tegemist asjadega, mis oma loomu poolest ei ole «kristlikud» ega «paganlikud». Võtame näiteks rooma õiguse. Põhimõtted, millele see on rajatud, ei ole pagan-

likud ega kristlikud. Nad saavad paganlikeks, kui neid vastu võetakse ja kasutatakse paganliku vaimu poolt, kuid kasutatuna kristliku vaimu poolt võivad nad saada «kristlikuks õiguseks». Samuti on kreeka filosoofiaga: paljudes oma elementides on see loodusfilosoofia, ja sellisena mitte spetsiifiliselt paganlik. Sellepärast võis Augustinus üle võtta elemente Platonilt ja Aquino Thomas aristotelismist, püha Johannes gnostitsismist. Sellest ei saa siiski järeldada, et neil elementidel Johannese, Augustinuse ja Aquino Tooma juures oleks veel midagi ebakristlikku. Nad on ehituskividenä vastu võetud Kiriku orgaanilisse ellu ja sel teel saanud kristliku filosoofia ehituskivideks. Nõnda on see ju kõikjal orgaanilises elus. Ei saa ju ka aineid, mida organism anorgaanilisest loodusest enesesse võtab, eneses sisustab ja elustab, sellepärast nimetada «ebaorganilisiks», et nad esiti kuulusid anorgaanilisse valdkonda.

Iga organism võtab oma ümbrusest endasse kõige mitmekesisemaid aineid, muudab neid ja lülitab nad oma elu ringvoolu, ilma et ta nende mitmesuguste ainete vastuvõtmise läbi kaotaks midagi enda omapärast. Ka Kirik on niimoodi endasse võtnud ja oma orgaanilisse eluringvoolu lülitanud mitmeid aineseid filosoofiast, teadusest ja rahvakommetest, kaotamata selle läbi midagi enda kristlikust omapärast. Ja selles just ilmneb tema orgaanilise elu jõud, nii see peabki olema. /.../

On olemas veel kolmas hädasoht, ning see on suurim hädasoht, nimelt et analüüsides neid mitmesuguseid elemente, mida võib avastada kiriku välises organismis, arvatakse võivat öelda midagi otsustavat katoliikluse enda kohta. Veel vähem tohib arvata, et sellega saab seletada katoliikluse olemust. Igasugune puht usuajalooline seletus ulatub ainult pealispinnale, ta nagu puudutab ainult Kiriku kattekude. Ei saa kogu toomkiriku omapära seletada sellega, et kirjeldatakse, missuguseid kive tema ehitusel tarvitati. Ei saa raku ega organismi elu seletada sellega, et tõestatakse, kui palju leidub temas valkaineid ja teisi olluseid. Sama vähe võib Kiriku välises organismis leiduvate väliste olluste nentimise läbi seletada tema orgaanilise elu olemust. Oleks ülekohus otsustada nn teadusliku, usuajaloolise analüüsi abil Kiriku üle või teda isegi hukka mõista. Ning ometi leidub sellist ülekohust isegi nn teadlaste juures mitte just harva. Sealjuures võib märgata, et sellised usuajaloolased, hoolimata kõigest paganluse ja mittekristlike usundite tundmisest, osutavad imestamisväärselt katoliikluse mittetundmist viimase sügavamais kihtides.

Prof. Tennmann teeb katset iseloomustada katoliikluses peituvat, teda valitsevat jõudu. See, mida ta sealjuures märgib, laseb küll ära tunda, et see tal on ebaõnnestunud. Katoliiklust valitseva võimuna nimetatakse paavsti võimu, kes kujutab end Jumala asemikuna (Innocentius III), «okupeerib lunastustöö monopolina», kes inimesi kartusega patu ees, hirmuga despotliku «terrorijumala» ees või sellega, et ta pattude andestamise tegi oma privileegiks, raudses distsipliinis koos hoiab. On ülearune käsitleda selle iseloomustuse üksikuid elemente lähemalt. On ainult imestamisväärne vaadelda, kuidas katoliiklust püütakse taandada sellisele lihtsale vormele. Kes on tunginud veidi sügavamale katoliikluse sisemaailma, see tunneb valusalt, kuiväga selline seletus takerdub väliste asjade taha. Või kas ei esitatud endale küsimust,

miks siis idakirikus, kus patriarhide võimupüüd kindlasti väiksem ei olnud, ei arenenud kaugeltki sarnase tugevusega elujõud. Ja miks puudus protestantismis see jõud, mis oleks võinud kaitsta nii paljudesse sektidesse lagunemise eest. Ning kuidas seletatakse fakti, et vabad inimesed, mitte ainult lihtrahva seast, vaid ka kõrgetharity mehed sellele võimupüüdlusele alistusid? /.../

Kõigile neile küsimustele peab ülaloodud seletus vastuse võlgu jääma. Muidugi, see ei pane imestama. Jah, katoliiklastena oleme isegi veendunud, et mittekatoliiklasele on peaaegu võimatu ära tunda katoliikluse saladust. Katoliikluse olemuspildi võib anda ainult elavalt usklik katoliiklane. /.../ Mitte kriitika, vaid ainult armastus avab silmad tema olemuse mõistmiseks.

Prof. Tennmann peab katoliiklust religioossuse madalaimaks astmeks ja loodab, et analüüsi ja kriitika kaudu jõutakse pikkamisi kõrgemale vormile. Analüüs ja kriitika aga võivad küll elu erinevaid külgi lahata, kuid iialgi ei või pelgalt nendega elu luua. Vaid analüüsi ja kriitikaga ei saa luua elavat religioossust; viimane tärkab alles seal, kus inimene lapselikult ja alandlikult allub Jumala armule, mis Kirikus on tegev. «Nii peame kõik jõudma ühisele usule ja Jumala Poja tunnetusele ning täismeheks saama Kristuse täiuslikkuse täisea mõõtu mõõda. Nii peame tõtt taotledes armastuses kasvama temas, kes on pea, Kristuses, kelles kogu ihu on kokku liidetud / ... / ja kes teeb, et kasvav ihu ehitatakse üles armastuses.» (Ef 4,13.15–16) «Sest Kirik on Tema ihu.» (Ef. 1:22)

Eduard Proffittlich

«Kiriku Elu» nr 3/1934

Piiskop Eduarduse viimane kiri

Tallinnas, 8.veebruaril 1941.

Armas vend, armsad sugulased!

Kuna ma ei saa teile igaühele eraldi kirjutada, kasutan juhust, mil võin kirjutada veidi üksikasjalikumalt, et kirjutada teile kõigile ühine kiri.

Esiteks tänan ma kõiki, kes mulle uueks aastaks ja nimepäevaks kirjutasid; tänu eriti ka veel kõigile sõjameestele, kes on mulle kirjuanud, olgugi et mitte kõik kirjad ja kaardid ei ole päralt jõudnud.

Siis tahaksin teile kõigile ühiselt kirjutada sellest, mis just praegu minu südant täidab. See on jumalagajäukiri, võibolla ainult mõneks kuuks, võibolla ka aastateks, kuid võibolla ka alati.

Te olete kindlasti kuulnud ja ajalehest lugenud, et on tulemas veel üks ümberasumine Saksamaale kõigist Balti riikidest, Leedust, Lätist ja Eestist. Minule kui sakslasele on tungivalt soovitatud ümberasumisega kaasa minna. Oli mitmesuguseid põhjusi, mis panid kimind selle peale mõtlema. Ma ei saa neid üksikasjalikult kirjeldama hakata; igatahes olin juba peaaegu nükaugel, et oleksin end ümberasumise-komisjonis mieldinud. Aga siis sattusid mit-

med asja oludminu elus nii iseäralikult kokku, et ma ära tundsin: see on Jumala tahe, et ma siia jään. Lõpliku tõuke andis siis telegramm Roomast, millest nägin, et see otsus vastab ka Püha Isa soovile.

Kui ma aga selle otsuse teen, on sellel mümesuguseid tagajärgi; esimene on see, et pärast sakslaste lahkumist ja Saksa saatkonna sulgemist, mis arvatavasti märtsi alguseks lõpule jõuab, pean ma igasuguse kirjavahetuse Saksamaaga lõpetama. Kui ma tahaksin edasi Saksa kodanikega kirjavahetusse jääda, võidakse seda väga kahtlustatavaks pidada. Mind võidakse ehk Saksa spiooniks pidada ja sellele vastavalt ka kohelda. Sellepärast peab minu tänane kiri viimaseks jääma. Kuni olukord ei muutu, ei saa ma ka enam kirjutada. Ka teid tahaksin ma paluda mulle esialgu enam mitte kirjutada. Sellel võiks minu jaoks ainult ebameeldivaid tagajärgi olla.

Teiseks tagajärjeks on see, et ma pean loobuma igasugusest kaitsesest, mis mul sakslasena seni oli Saksa saatkonna ja Saksa riigi poolt, ning Nõukogude riigi kodanikuks saama ja jäägitult Nõukogude riigile alluma. Kuna te teate ju, et Nõukogude riik põhimõtteliselt usuvaenulik on ja eriti katoliku kirikule halvasti vaatab, siis võite mõista, et sellel otsusel võib kaugeleulatuvaid tagajärgi olla. – Praeguseks on kiriku olukord umbes selline: kõik kirikule kuuluvad majad, ühe erandiga, on riigistatud. Me kaotasime sellelābi 8 maja ja 2 kabelit. Kolm kirikut on juba riigistatud, teiste järg tuleb peagi kätte. See ei ole veel kindel, kas kirikute kasutamise eest tuleb hakata üüri maksma või mitte. Kui üüri maksia tuleb, on see tõenäoliselt väga kõrge, sama kõrge, kui minu toa eest. Selle toa eest, mis mul praegu on, pidin mõõdunud kuul 160 rubla maksma, samal ajal kui kõrvaltuba, mis on ainult kaks ruutmeetrit väiksem, vaid 11 rubla maksab. Vaimulikult nõutakse praegu kõige kõrgemat üürinormi. – Kui kirikutele ka nii kõrge üür arvestatakse, peaksime meie oma kiriku eest 2 500 rubla maksma, mida me muidugi tasuda ei suuda. Sel juhul peaksime püüdma kas luterlaste ja ortodoksidega koos ühist kirikut üürida, või siis jumalateenistust mümetes kohtades eramajades pidada, mis muidugi ka raske saaks olema.

Muidu on meil esialgu äraelamiseks küllalt käes ja inimesed annetavad nii palju, et meil nälgida vist küll ei tule. Olgu siis, et tuleks sõda – millega tulevikus peab arvestama, mille puhul me veel ei tea, millal see tuleb ja kuidas kõik siis areneb. Aga muidu ei puudu eluks hädatarvilik, nii et selle pärast ei ole mul mingit muret.

Ainuke oht, mis mind varitseda võib, on see, et siin hakatakse preestreid välja saatma või vahistama. Senini ei ole seda sündinud, kuid on võimalik, et tulevikus ollakse karmim. Otsest surmaohtu on küll vaevalt, kui mitte suuremate vintsutuste puhul haigust ei tule: te teate ju, et mu tervis pole just kõige parem ja et mu keha ei ole kuigi vastupanuvõimeline. Siiski ei karda ma, et minu vastu ol-daks väga karm, võibolla osutatakse katoliku piiskopi vastu teatud austust, sest maailma silmis ei taheta esineda halvast valguses. Otsene surmaoht võib tekkida siis, kui sõda lahti pääseb.

Sellest hoolimata, et tulevik inimlikust seisukohast võttes niisii mitte just meeldiv ei ole, tegin siiski otsuseks siia jääda. On ju ka õigem, et karjane karja juurde jääb ning koos temaga õnne ja õnnetust jagab. Ja ma pean üt- lema, et kui see otsus minult ka mõned nädalad etteval-

mistust nõudis, ei teinud ma seda sugugi kartuse või hirmuga, vaid koguni suure rõõmuga. Ning kui lõpuks selgus käes oli, et mul tuleb jääda, oli mu rõõm nii suur, et ma palvetasin tänu ja rõõmu pärast "Te Deum'i". Üldse tundsin ma sealjuures hinges nii väga Jumala armu mõju, et olen vaevalt kunagi oma elus end nii õnnelikuna tundnud, kui just neljapäeva õhtul pärast otsuse langetamist, ja ma ei ole kunagi pidanud püha missat nii hardalt, kui eelmisel reedel, päeval pärast otsust. Oleksin soovinud igaühele jutustada, kui hea on Jumal meie vastu, kui me end täiesti Tema omaks anname; kui õnnelikuks võime saada, kui oleme valmis kõik – vabaduse ja elu – Kristusele andma. Sellepärast ei ole ma ka Jumalale preestriseisuse armu eest kunagi nii tänulik olnud, kui viimastel päevadel. Ja sedamitte ainult seetõttu, et Jumal on minu vastu nii hea olnud, vaid ka seetõttu, et ma inimestegi juures nii palju armastust ja tänulikkust leidsin, kui nad kuulda said, et ma siia jään. Muidugi on viimastel aastatel pealtnäha palju sellest purustatud, mis ma viimase kümne aasta jooksul nii suure hoolet ja vaevaga püüdsin ehitada. Aga sellest, mida ma olen tohtinud hingede heaks teha, on paljugi jäänud. Ja just mõned viimastel aastatel minu poolt Kirikusse vastu võetud konvertiidid näitavad otse liigutavat armastust ja tänumeelt. Nii ei suuda ma kõigele vaatamata Jumalat küllalt tänada kõige selle eest, mis Tema on mul siin lasknud teha. Mis tulevikku puutub, ei tea ma muidugi, mis võib tulla. Keegi ei oska asjade arengut täpselt ette ütelda. Aga üht tean ma praegu kindlalt: Jumala tahe on, et ma praegu siia jään – ning selle üle olen ma rõõmus ja astun tulevikule vastu suure lootusega. Ja nii on kõik hästi! Ning minu elu ja – kui see nii peab olema – minu surm saab olema elu ja surm Kristuse eest.

Teid kõiki tahaksin ma aga veelkord tänada kõige armsa eest, samuti aineliste ohvrite eest meie misjoni heaks. Jumal tasugu teile kõigile ja võtku teid rohkesti õnnistada! Oma tänu tahan ma ka altari ees avaldada, aga samuti palun ka ise südamest teie palveabi. Kui te soovite midagi minu heaks teha, laske mõnikord minu eest püha missa pidada. Leimarsdorfi pastor, kelle kogudusse mu kodukoht kuulub, võiks ehk ka minu kodunurga rahvalt palvet paluda, et Jumal mulle ka tulevikus oma armu ei keelaks, et ma võiksin kõiges – ükskõik, mis ka ei tuleks – oma kõrgele, pühale kutsumusele ja ülesandele truuks jääda ning Kristuse ja tema Riigi eest kogu jõu ning, kui see Tema püha tahe on, ka oma elu anda. See oleks kõige ilusam lõpp minu elule.

Peaks aga Jumala tahe olema, et ma raske aja üle elan ja ehk pärastpoole siin veel kiriku ülesehitamise heaks võin töötada, võtan ka selle tänuga vastu. Niipea, kui see võimalikuks osutub, annan teile siis enesest elumärki.

Hoidku Jumal meid kõiki omas pühas teenistuses ja pühas usus ning õnnistagu meid kõiki. Siit kaugelt saadan ma teile kõigile oma piiskopliku õnnistuse, nagu oleksin ma veel viimast korda teie keskel: Kõigeväelise Jumala, Isa + ja Poja + ja Püha Vaimu + õnnistus tulgu teie peale ja jäägu teiega alati. Aamen.

Südamliku hüvastijätusooviga
Teie Eduard

Lisan juurde ka viimase ülesvõtte endast, mille tegin oma viimase sõidu jaoks Rooma passipildina.

Tallinn, den 8. Februar 1941

Lieber Bruder, meine lieben Geschwister und Anverwandten!

Da ich nicht Allen einzeln schreiben kann, benutze ich die Gelegenheit, wo ich etwas ausführlicher schreiben kann, um euch Allen einen gemeinsamen Brief zu schreiben:

Und zunächst möchte ich allen danken, die mir zu Neujahr und zum Namenstag geschrieben haben; noch besondern Dank den Soldaten, die mir alle schreiben wollten, wenn auch nicht alle Briefe und Karten angekommen sind.

Dann möchte ich Euch Allen noch einmal gemeinsam das Schreiben, was jetzt gerade mein Herz erfüllt. Es wird das ein Abschiedsbrief sein, ein Abschiedsbrief vielleicht nur für Monate, vielleicht auch für Jahre, vielleicht auch für immer.

Ihr habt sicher gehört und in der Zeitung gelesen, daß noch einmal eine Umsiedlung von Deutschen aus den Baltenstaaten, Litauen, Lettland und Estland stattfinden soll. Diese hat jetzt begonnen und wird wohl bald beendet sein. Man hat mir dringend geraten, als Deutscher auch an dieser Umsiedlung teilzunehmen. Es gab verschiedene Gründe, die mir den Gedanken der Umsiedlung nahe legten. Ich kann diese Gründe hier nicht im einzelnen darlegen. Jedenfalls waren die Gründe so stark, daß ich mich ernstlich mit dem Gedanken der Umsiedlung befaßte und schon nahe daran war, mich auch bei der Kommission zur Umsiedlung zu melden. Da aber fügten sich verschiedene Umstände in meinem Leben so ganz eigenartig, daß ich erkannte, daß es Gottes Wille sei, daß ich hier bleibe. Den Ausschlag gab dann ein Telegramm aus Rom, aus dem ich erkannte, daß dieser Entschluß auch dem Wunsche des hl. Vaters entspreche.

Wenn ich aber diesen Entschluß fasse, dann ergeben sich daraus verschiedene Konsequenzen: Die erste dieser Konsequenzen ist die, daß ich nach Abfahrt der Deutschen und der Liquidierung der deutschen Gesandtschaft, die wohl Anfang März beendet sein wird, jede Korrespondenz mit Deutschland aufgeben muß. Wollte ich weiter mit deutschen Staatsbürgern brieflich verkehren, würde das als sehr verdächtig angesehen werden. Man würde in mir vielleicht einen deutschen Spion sehen und mich dementsprechend behandeln. Darum muß der heutige Brief mein letzter Brief sein. Ich kann nicht mehr schreiben, bis sich die Verhältnisse geändert haben werden. Und ich möchte auch Euch bitten, mir vorläufig nicht zu schreiben. Es könnte das für mich nur unangenehme Folgen haben.

Die zweite Konsequenz ist die, daß ich mit meinem Hierbleiben verzichten muß auf allen Schutz, den ich als Deutscher bis jetzt von Seiten der Deutschen Gesandtschaft und des Deutschen Reiches genossen habe und daß ich dann Sowjetbürger werde und mich restlos dem Sowjetstaat unterstelle. Da Ihr wißt, daß der Sowjetstaat im Prinzip religionsfeindlich eingestellt, im besonderen aber die katholische Kirche mit schiefen Augen ansieht, dann werdet ihr verstehen, daß dieser Entschluß von weittragenden Folgen sein kann. — Bis jetzt ist die religiöse Lage etwa so: Alle Kirchenhäuser mit einer Ausnahme sind verstaatlicht worden. Wir haben dadurch 8 Häuser verloren und damit 2 Kapellen. 3 Kirchen sind schon nationalisiert worden. Die andern werden bald folgen. Es ist nur noch nicht sicher, ob man für die Benutzung der Kirchen in Zukunft wird Miete bezahlen müssen oder nicht. Wenn Mieten bezahlt werden müssen, werden diese wahrscheinlich sehr hoch sein, so hoch, wie etwa auch für mein Zimmer. Für dieses Zimmer, das ich jetzt habe, mußte ich im vergangenen Monat 160 Rubel bezahlen, während ein Zimmer neben mir, das nur 2 Meter kleiner ist, nur 11 Rubel kostet. Für die Geistlichen wird eben die höchste Mietsnorm aufgestellt. — Wenn die Kirchen auch so hohe Mieten bezahlen müßten, müßten wir für unsere Kirche 2500 Rubel bezahlen, die wir natürlich nicht bezahlen können. Wir müßten also dann versuchen, entweder mit Lutheranern und Orthodoxen eine gemeinschaftliche Kirche zu mieten, oder den Gottesdienst an mehreren Stellen in Privatfamilien zu halten, was natürlich auch schwierig sein wird.

Sonst haben wir vorläufig zum Leben vollständig genug. Und die Leute opfern so viel, daß wir wohl nicht zu hungern brauchen werden. Es sei denn, es käme Krieg, womit in Zukunft gerechnet werden muß, wenn man auch noch nicht weiß, wann das sein wird und wie sich dann alles gestalten wird. Aber sonst wird es wohl nicht am Notwendigsten zum Leben fehlen, so daß ich deswegen keine Sorge habe. —

Die einzige Gefahr, die mir drohen könnte ist die, daß man anfangen würde, Priester von hier weg zuschicken oder zu verhaften. Bis jetzt ist das zwar noch nicht geschehen. Aber es ist möglich, daß man hier in Zukunft strenger sein wird. Eine direkte Lebensgefahr wird wohl kaum bestehen, wenn nicht eine Krankheit bei größeren Strapazen

sich einstellen würde, da, wie Ihr wißt, ja meine Gesundheit nicht gerade die beste ist und mein Körper wohl nicht mehr so widerstandsfähig ist. Doch fürchte ich nicht, daß man besonders streng sein wird. Vielleicht wird man sogar vor einem katholischen Bischof doch eine gewisse Rücksicht zeigen, weil man doch in der Welt nicht in einem schlechten Lichte dastehen möchte. Direkte Lebensgefahr könnte eventuell im Falle eines Krieges eintreten.

Trotzdem also menschlich gesprochen die Zukunft nicht gerade sehr angenehm sein wird, habe ich doch den Entschluß gefaßt, hier zu bleiben. Es geziemt sich ja wohl, daß der Hirte bei seiner Herde bleibt und mit ihr Freud' und Leid gemeinsam trägt. Und ich muß sagen, daß der Entschluß zwar einige Wochen Vorbereitung kostete, ihn dann aber nicht etwa mit Furcht und Angst gefaßt habe, sondern sogar mit großer Freude. Und als es dann endlich klar war, daß ich bleiben solle, war meine Freude so groß, daß ich vor Freude und Dank ein Te Deum gebetet habe. Überhaupt habe ich dabei so sehr das Gnadenwirken Gottes an meiner Seele gespürt, daß ich wohl selten in meinem Leben mich so glücklich gefühlt habe, wie am Donnerstag Abend, nach der Entscheidung und daß ich noch nie so andächtig die heilige Messe gefeiert, wie am vergangenen Freitag, dem Tag nach der Entscheidung. Ich hätte es jedem sagen mögen, wie gut doch Gott gegen uns ist, wenn wir uns ihm ganz hingeben, wie glücklich man doch werden kann, wenn man bereit ist, alles, Freiheit und Leben, für Christus dahin zu geben. Sicher haben in dieser Zeit viele Menschen für mich gebetet, daß Gott mir den rechten Weg zeigen möge und mir viele Gnade geben möge. — Nie bin ich daher auch Gott so dankbar für die Gabe des Priestertums gewesen, wie in den letzten Tagen. Und daß nicht nur deshalb, weil Gott so gut zu mir war, sondern auch, weil ich so viel Liebe und Dankbarkeit bei den Menschen fand, als sie hörten, daß ich nun sicher hier bleiben werde. Gewiß äußerlich ist in den letzten Jahren viel von dem zerstört worden, was ich in den letzten 10 Jahren mit so viel Mühen und Sorgen aufzubauen versucht habe. Aber von dem, was ich an den Seelen wirken durfte, ist doch viel geblieben. Und gerade manche von den Konvertiten, die ich in den letzten Jahren in die Kirche aufgenommen habe, zeigen eine ergreifende Liebe und Dankbarkeit für alles, was sie durch mich von Gott empfangen haben. So kann ich wirklich trotz allem dem lieben Gott nicht genug dankbar sein, für alles das, was er mich hier hat wirken lassen. Was nun die Zukunft angeht, so weiß ich natürlich nicht, was kommen wird. Keiner kann die Entwicklung der Dinge mit Sicherheit voraussagen. Eines aber weiß ich jetzt sicher: Es ist der Wille Gottes, daß ich hier bleibe und ich bin froh darüber und gehe mit großem Vertrauen der Zukunft entgegen. Was auch immer kommen mag, ich weiß, Gott wird mit mir sein. Und dann wird schon alles gut sein. Und mein Leben und wenn es sein soll mein Sterben, wird ein Leben und Sterben für Christus sein. Und das ist überaus schön.

Euch allen aber möchte ich noch einmal danken für all eure Liebe, auch für die Opfer an Geld, die Ihr für unserer Mission gegeben habt. Gott möge es Euch vergelten und Euch alle reichlich segnen. Gerne werde auch ich meine Dankbarkeit am Altare beweisen. Und auch um Euer Gebet bitte ich von Herzen. Wenn ihr etwas Gutes für mich tun wollt, dann laßt gelegentlich eine heilige Messe für mich lesen, vielleicht kann auch der Herr Pastor von Leimersdorf meine Landsleute um ihr Gebet bitten, damit Gott mir auch in Zukunft seine Gnade nicht versage, damit ich in allem, was da kommen mag, meinem hohen, heiligen Beruf und meiner Aufgabe treu bleibe und für Christus und sein Reich meine ganze Lebenskraft und, wenn es sein heiliger Wille ist, auch mein Leben hingeben darf. Das wäre wohl der schönste Abschluß meines Lebens.

Sollte es aber Gottes Wille sein, daß ich die schwere Zeit durchlebe und vielleicht später noch etwas für den Neuaufbau der Kirche hier arbeiten kann, dann will ich auch dafür dankbar sein. Sobald es dann möglich ist, werde ich ein Lebenszeichen von mir geben.

So möge uns alle Gott in seinem hl. Dienst und in seinem hl. Glauben treu erhalten und uns alle segnen. Und aus der Ferne sende ich Euch allen den bischöflichen Segen, so, als ob ich noch ein letztes Mal unter euch weile.

„Der Segen Gottes des Allmächtigen des Vaters † des Sohnes † des Heiligen Geistes † komme über Euch Alle und bleibe bei Euch allzeit. Amen.“

Mit herzlichem Abschiedsgruß

Euer Eduard.

Ich lege noch ein letztes Bildchen von mir bei, das bei meiner letzten Anwesenheit in Rom als Paßbild gemacht wurde.

Juurdlustoimik nr 1826

Eduard Markuse pg.

Profittliche süüasjas

Tekstis kursiivkirjas toodud lõigud on kohad, mis protokollides nõukogude kohtuametnike poolt allatõmbamise või vertikaaljoonetega serval ära on märgitud ilmselt «eriti kahjulaste asjaoludena».

Esimesed kaks nummerdamata lehekülge esitavad toimikus sisalduvate dokumentide järjekorra (st sisukorra), millest selgub, et toimikus on 75 lehte.

LK 1 Riikliku julgeoleku rahvakomissar major Kummi kinnituse ja loetamatu allkirjaga sõjatribunali prokuröri sanktsiooniga venekeelne määrus 22. juunist 1941 Eduard Profittliche arreteerimise ja läbiotsimise kohta. Teda süüdistati spionaazhis. Alla on kirjutatud Julgeolekukomitee I osakonna operatiivvolinik T. Koppel, osakonnaülem vanemleitnant Hinsburg ja julgeolekukomitee ülem N. Mihailov. Rahvakomissar Kumm kinnitas selle 25. juunil, prokurör 26. juunil.

Dokument on varustatud pitsatitega, kuid vormistatud tavalisele paberilehele.

LK 2 ja 2A Sama dokument vormistatuna blanketile.

LK 3 Order nr 449 26. juunist 1941 läbiotsimise ja aresti läbiviimiseks. Venekeelsel blanketil.

LK 3A Numbrita order sama tekstiga eestikeelsel blanketil. All nurgas kiri: Olen seda orderit läbi lugenud. Eduard Profittlich.

LK 4 ja 4A – 5 ja 5A. Arreteeritu ankeet.

Andmed korduvad edaspidi tihti, seepärast toome ära ainult kõige kuriossemad küsimused või vastused nendele (ankeet on vene keeles, koostatud loetamatu allkirjaga seersandist vanemuurija poolt). Kodakondsus – NSVL; passi numbri kohal kriips; millega tegeles enne 1929. aastat; sama enne 1917. aastat; kas teenis tsariaarmees, missuguses auastmes; kas oli tegev kontrrevolutsioonilistes ülestõusudes või bandedes; kas kuulus nõukogudevastastesse parteidesse (menshevikud, anarhistid, trotskistid, parempoolsed, natsionalistid jne), kus ja millal. Täidetud 15.10.1941.

LK 6 Protokoll 26. juunist 1941 Eduard Profittliche arreteerimise ja läbiotsimise kohta tema korteris Munga tn 4 krt 6. Läbiotsimise juures oli: saada (siin ja edaspidi kirjaviis muutmata) maja kojamees Kloss Joosep Antoni pg. kes elab Wene tn 16 krt 7.

Konfiskeeritud ja toimetatud ENSV Riiklikku Julgeolekukomiteesse:

1. Eesti isikutunnistus Profittliche nimele, mis välja antud 6. polits. jaoskonnas Tallinnas, väljaantud 2.5.1935.
2. Saksa walitsuse orden.
3. Rooma pawsti orden.
4. Koguduse likmete kartoteek.
5. Tallinna plaan.
6. Jutlused saksa, eesli (!) ja poola keeles.

7. Kirjawahetus rooma paavstiga.

8. Kõiksugu kirjawahetus.

LK 6A Läbiotsimise viis läbi RJ töötaja Grigorjew.

Asjad, mis märgitud punktis 2, 3, 4, 5, 6, 7 ja 8 pandud ühte sumadani ja pitseeritud osakonna pitsatiga.

Pärast läbiotsimist pitseeritud 1 tuba mis kuulus Profittlichele.

Toa iseloomustus: Toal on üks aken, üks uks, 20 m² pordanda pinda.

Eduard Profittliche, Joosep Klossi ja Grigorjevi (ladina tähtedega) allkiri.

Märkus: Waranduse üleskirjutamise juures Profittliche Eduard teatas, et asjad, mis on tema toas ei kuulu temale, vaid kirikule, walja arwatud kirjutus laud ühes tooliga, riiete kapp ja raamaturiul, selle paras ka luba pitseerimine ja waranduse üleskirjutamine jai ara.

Allkiri: Grigorjev (ladina tähtedega).

LK 7 Venekeelne kviitung nr 1434 dokumentide vastuvõtmisest ENSV NKVD esimese eriosakonna poolt. Vastu võetud pass 77 3168. Vastuvõtja ning äraandja venekeelsed allkirjad mõlemad loetamatud.

LK 8 2.8.1941 alustas Riikliku Julgeolekukomitee vanemuurija Bogjatshenko piiskop Eduard Profittliche ülekuulamist. Ülekuulamine algas kell 11 hommikul. Lehekülge täidavad ankeetandmed, mis järgneval leheküljel ülekuulamise käigus korduvad. (Siin ja edaspidi on dokumendid venekeelsel blanketil ja venekeelsed, kui pole teisiti märgitud.)

LK 8A Küsimus: Jutustage lühidalt oma elulugu.

Vastus: Ma sündisin 1890. aastal Birresdorfi külas Koblentzi maakonnas Rheinlandi provintsis, talupoja perekonnas. Isa tegeles maaharimisega, tal oli kümme hektarit maad. Perekonnas oli ema ja isaga kokku kaksteist inimest. Minu haridustee algas, kui olin kuueaastane, pärast algkooli tuli üheksa aastat gümnaasiumi ja seejärel 1911. aastal Trieri vaimulik seminar, kus õppisin neli aastat. 1915. aastal, jättes pooleli õpingud seminaris, siirdusin Prantsusmaale ja astusin tööle arsti abilisena. 1918. aastal astusin Hollandi linna Maastrichti ülikooli filosoofia ja teoloogia teaduskonda. Seda ülikooli lõpetamata asusin 1922 ümber Krakowi ülikooli Poolas, mille lõpetasin 1924 filosoofia ja teoloogia magistri ja doktorina. Seejärel töötasin kogudusepreestrina aasta Poolas Dzidzice linnas, siis kaks aastat Oppelnis Saksamaal. Aastatel 1927–1929 töötasin Hamburgis. Seejärel 1930 tulin Eestisse, kus olin ühe aasta Tallinna koguduse preestriks, siis määrati mind Eesti apostellikuks administraatoriks. 1937. aastal pühitseti mind piiskopiseisusse.

LK 9 Ülekuulamine jätkub 28. augustil kell 23.40. Seekord on ülekuulajaks NKVD erigrupi uurija Terjomin.

Küsimus: Millal te võtsite vastu Eesti kodakondsuse?

Vastus: Ma läksin üle Eesti kodakondsusse 1935. või 1936. aastal, täpselt ei mäleta.

K: Missuguse riigi kodanik te olite enne 1935. aastat?

V: Ma olin Saksa riigi kodanik.

K: Miks te otsustasite lahti öelda Saksa kodakondsusest ja võtta vastu Eesti kodakondsuse?

V: Umbes 1935. aastal otsustas Eesti valitsus, et kõigi kirikute pead (juhid), luterliku, evangeelse ja õigeusu kiriku ning erinevate sektide juhid peavad vastu võtma Eesti kodakondsuse.

LK 9A K: Kuidas reageeris Saksa valitsus kodakondsuse vahetusele?

V: Saksa valitsus andis mulle loa võtta vastu uus kodakondsus.

K: Kelle poole te pöördusite, et teid vabastataks Saksa kodakondsusest?

V: Ma pöördusin selles küsimuses Saksa riigi saadiku Reinabecki poole.

K: Millised dokumendid te Saksa saadikule esitasite?

V: Mul oli saadikuga isiklik jutuajamine, mille järel ta lubas mul Eesti kodakondsuse vastu võtta.

K: Missuguseid instruksioone käitumise kohta saite Saksa saadikult teie kui sakslane, Saksamaa kodanik, mitte kui rooma-katoliku kiriku pea?

V: Mingisuguseid erilisi instruksioone oma käitumise kohta või kohustusi kui sakslane ma ei saanud.

K: Miks valisite pärast mõnda preestritöö aastat nimelt Eesti ja mitte mingi teise riigi?

V: Eestisse tulin ma vaimulikuna sellepärast, et

LK 10 Rooma paavst Pius XI andis käsu, mille kohaselt mina pidin tulema Eestisse.

Protokoll minu sõnadest on kirjutatud õigesti ja mulle eesti keeles ette loetud. Ülekuulamine lõppes kell 2.00 29. augustil. Allkirjad.

LK 11 Ülekuulamine jätkub 22.9.41. kell 20.30

K: Kes teie sugulastest elab Saksamaal?

V: Sugulastest elavad mul Saksamaal kolm venda ja neli õde.

K: Millega nad tegelevad?

V: Kaks venda on talupidajad, üks vend töötab postiülemana Rheini provintsis Koblenzi maakonnas. Kõik õed on abielus, kolm neist talupidajatega, üks trükikoja omanikuga.

K: Kui suur majapidamine teie vendadel Saksamaal on?

V: Niipalju kui mina tean, on ühel neist viis hektarit, teisel üheksa hektarit maad.

K: On teil Saksamaal veel sugulasi?

V: Nii isa kui ema poolt on mul Saksamaal teisigi sugulasi.

K: Millega tegelevad teie sugulased Saksamaal?

V: Niipalju kui mulle teada on, oli üks minu sugulastest saiakaupmees, üks aednik ja üks lihunik.

LK 12 K: Kas teil oli kirjavahetus Saksamaaga?

V: Juh, mul oli kirjavahetus oma Saksamaal elavate sugulastega. Viimase kirja kirjutasin ma sinna 1941. aasta alguses.

K: Kellega peale sugulaste te Saksamaal ühendust pidasite?

K: Ma pidasin kontakte veel mõnede katoliku kiriku vaimulikega: doktor Louis, Karl Weichnar, Kibel.

K: Mis iseloom oli teie kontaktidel nende isikutega?

V: Meie kirjavahetusel oli puht kiriklik iseloom. Viimased kirjad nendelt sain 1940. aasta lõpus.

K: Kus te veel välismaal olete käinud?

V: 1931. aastal käisin ma esimest korda Soomes, 1937. või 1938. aastal käisin Rootsis, seejärel olin veel 1938. aastal Ungaris Budapestis, Itaalias käisin kolm korda 1932, 1937 ja 1940. aasta maikuus.

K: Millisel eesmärgil käisite 1940. aastal Itaalias ja kelle juures?

V: Ma käisin Roomas maja ostmise küsimuses, kuhu me tahtsime teha haigla, ja et saada

LK 13 vahendeid selle haigla jaoks.

K: Ja milliseid juhtnööre te saite paavst Pius XII -lt?

V: Ma sain loa haigla ostmiseks ja samuti lubaduse, et mind aidatakse selles materiaalselt.

K: Milline vestlus teil paavst Piusiga oli Eesti poliitilise olukorra üle?

V: Ma rääkisin talle, et Eestisse luuakse sõjaväebaase, millest ta juba isegi teadis, ja me arutlesime selle üle, kas Eestisse tuleb nõukogude võim või mitte. Ja kui nõukogude võim tuleb, siis pole see soodus paik kiriku tööks. Ta küsis, kas üldse on mõtet anda raha haigla ostmiseks, kuid me tulime siiski järeldusele, et selle ehitamisel on mõtet, ja tema lubas aidata materiaalselt.

K: Kas te olete saanud Saksa riigi valitsuse autasusid?

V: Mul on Saksa valitsuselt «Punase risti» kolmanda järgu medal osavõtu eest imperialistlikus sõjas, kus ma töötasin haiglas. Saksa valitsus saatis

LK 14 mulle selle medali imperialistliku sõja pühal, juuba siis kui ma olin Eestis.

K: Kas teil oli kavatsus sõita tagasi Saksamaale?

V: Saksamaale tagasisõiduks puudusid mul Saksa valitsuse poolt igasugused takistused, kuid mul oli paavst Pius käsk jääda Eestisse ja teha kirikutööd nii kaua, kui võimalik. Nii ma jäingi.

K: Kas te käisite Saksa saatkonnas?

V: Jah, ma käisin seal kolm korda.

K: Millise eesmärgiga te külastasite Saksa saatkonda?

V: Ma käisin seal saatkonnanooniku Schleinitzi jutul katoliku kiriku õdede, 15 inimese, ja preestrite Dejnise, Ruud (?) Rustila (?) ja Krausi ärasõidu asjus Saksamaale. Neil lubas noonik Saksamaale sõita, välja arvatud kaheksa tshehhi päritoluga õde. Teistele takistusi ei tehtud.

LK 15 K: Millistes küsimuses oli teil veel vestlus saatkonnas?

V: Rohkem me ei puudutanud mingisuguseid küsimusi.

K: Missugusel eesmärgil te külastasite Saksa usaldusvalitsust?

V: Seda komisjoni ma külastasin selleks, et lahendada haiglamaja probleemi, mida me tahtsime hoida kirikule.

Protokoll minu sõnadest on kirjutatud õigesti ja mulle eesti keeles ette loetud. Allkirjad.

LK 16 Ülekuulamisprotokoll, kirjutatud eesti keeles ilmselt piiskop Profitlich'i enda käega. Protokoll algab justkui poole pealt, ilma et oleks märgitud, millal ülekuulamine aset leidis (kirjaviis muutmata).

K: Kuidas oli Teie vaatamine Nõukogu Liidu peale, millal ta tuli Eestisse?

V: Mina nägin selles muutuses midagi, mis Jumala poolt meile on antud veel kõige vähemalt, mis Jumal laseb sündida. Sellepärast ma võtsin vastu uut poliitilist seis-

korda nii, et ma tahtsin olla Nõukogu Riigile legaalne ja korralik kodanik ja mitte midagi õelda või teha, mis võiks olla Nõukogu Riigi vastu.

K: Kuidas teie vaatasite Nõukogu Liidu seisukorda peale usu küsimuses?

V: Minu arvamise järgi on usu vabadus iga inimese priimitiivne õigus. Nii palju, kui ma tean on Nõukogu Liidu Riigis küll olemas kultuse vabadus, aga täieslik usu vabadus – nii palju kui ma tean, seal ei ole veel. Palju ka täna kirjutavad selles mõttes, et Kirik on rahva vaenlane. Ja nii palju, kui ma tean Nõukogu Liidu Riigis on ainult mõned katoliku kirik preestrid vabad. Teised ei või oma preestri ametis vabalt töötada. Sellepärast minul see seisukord ei või olla meeldiv. Minu veendumine on küll, et tuleb tulevikus aeg, millal ka Nõukogu Riigis annavad täieslikku vabadus, sest ikka on ajaloos on nii olnud, et taga kiusamise aja peale tuleb uuesti aeg, kus usk uuesti saab vabaks ja tugevamaks. Et minu veendumine on see, et see aeg tuleb ka Nõukogu Riigis.

K: Missugune Valitsus oli Teie rohkem vastuvõetav selles suhtes, kas kodanlik Eesti valitsus või Nõukogu Liidu valitsus?

V: Poliitilises mõttes ma vastasin selle peale juba sell viisil et ma näen iga poliitilises valitsuses seda, mis tuleb lõppude lõpuks Jumala poolt. Usulises mõttes oli küll Eesti valitsuse all meil parem, sellepärast et seal oli täieslik usu vabadus. Aga olgu, et minul ei meeldi usu seisukord Nõukogu Riigis, sellest ei või juba otsustada, et mina oleksin olnud Nõukogu Riigi vastu. Minu veendumuse järgi ma tahan olla Nõukogu Riigi korralik kodanik ja mitte midagi tema vastu teha.

K: Missugune ülesanne oli teile Eestis Paavsti poolt.

V: Minu ülesanne oli, töötada selleks et Katoliiklasi, kes elasid Eestis oma usus kinnitada. Selle peale meie tahtsime töötada selleks, et ühendada kõik Kristlikud Kirikud. Selles mõttes töötasime.

LK 17 Kas niisugused tööd võib nimetada propaganda, seda mina ei tea. Kui tuli Nõukogu Liidu valitsus Eestisse oli paavsti soov, et preestrid nii kaua jäid Eestis kui võimalik. Aga politsei ei tahtnud nendele anda töölouba. Sellepärast ma pidin vähendama preestrid, et välja saata neid, kellel oli võimalus. Meie ülesanne nüüd viimasel ajal oli, kinnitada Katoliiklasi truuduses oma usus ja nendele abiks olla oma vaimstes ja hingelistes küsimistes see läbi, et nendele pidada Jumala teenistusi, nendele jagada pühi Sakramendid, nendele seletada Jumala sõna jutluse läbi ja nii edasi. Propagandat teha meie ei tahtnud – ka mitte katoliiklasi propaganda tegemiseks üles kutsuda, sellepärast, et niisugune propaganda on Nõukogu Riigis keelatud ja meie ei tahtnud, et meie katoliiklased tuleksid konfliktis Nõukogu Riigi valitsusega. 25.IX 1941. Eduard Proffittlich, võttis vastu Terjomin.

LK 18, 19 ja 20 Eelneval kahel leheküljel edastatud eestikeelse teksti tõlge vene keelde. Ülekuulaja poolt on alla kriipsutatud järgmine osa: *seal (s.o. NSV Liidus) veel ei ole. Paljud kirjutavad ka täna sel päeval, et kirik on rahva vaenlane.*

Ülekuulaja poolt on vasakule servale tehtud rõhutusmärgid järgnevale lõigule: *Sellepärast minul see seisukord ei või olla meeldiv. Minu veendumine on küll, et tuleb tule-*

vikus aeg, millal ka Nõukogu Riigis annavad täieslikku vabadus, sest ikka on ajaloos on nii olnud, et taga kiusamise aja peale tuleb uuesti aeg, kus usk uuesti saab vabaks ja tugevamaks. Et minu veendumine on see, et see aeg tuleb ka Nõukogu Riigis.

Taas alla kriipsutatud: ... *mis tuleb lõppude lõpuks Jumala poolt.*

LK 21 Ülekuulamisprotokoll 27.IX 41 (venekeelne).

K: Kuidas te suhtusite nõukogude võimu kehtestamisse Eestis?

V: Nõukogude võimu kehtestamise Eestis võtsin ma vastu nagu midagi vältimatut, mis pidi sündima ja mis on saadetud Jumalast.

K: Ometi on juurdlusele teada, et te väljendasite rahulolematust nõukogude võimu kehtestamise suhtes Eestis. Kas te kinnitate seda?

V: Ma juba rääkisin, et nõukogude võimu kehtestamisse Eestis suhtusin ma nagu millessegi vältimatusse ja Jumalast saadetusse. Kuid pean tunnistama, et Nõukogude võimu suhtumine religiooni kutsus minus esile rahulolematuse. Ma teadsin juba varem, et Nõukogude Liidus viiakse läbi suurt antireligioosset kampaaniat ja et nõukogude võimu kehtestamisega, kui võimule tulevad kommunistid, hakkab Eestis toimuma midagi sarnast. Ma lei-an, et usuvabadus on iga inimese esmane õigus, kuid ku-ni tänase päevani loetakse,

LK 22 et religioon on rahva vaenlane ja seal Nõukogude Liidus kiusatakse religiooni taga ja sellepärast mulle niisugune kord ei meeldi. Minu arvamus sellest on niisugune, et ka Nõukogude Liidus tulevad kord sellised ajad, mil religioonile antakse täielik vabadus, sest ajalugu on juba kordunud. Pärast tagakiusamisi tuleb jälle aeg, mil religioon saab vabaks ja kinnitatakse.

K: Missugusel kujul?

V: Ma ei oska õelda millal see sündida võib, kuid niisugune aeg tuleb, kui ka kommunism jõuab niisuguste sotsiaalsete saavutusteni, et ta võib lubada religioonivabadust.

K: Teie tunnistustes on ülepakutud vasturääkivused. Ühest küljest te tunnistate, et nõukogude võimu kehtestamise Eestis võtsite te vastu justkui midllegi vältimatu, teisest küljest väidate, et nõukogude võimu suhtumisega religiooni te ei ole nõus. Järelikult võtsite te nõukogude võimu tulekut Eestisse

LK 23 vaenulikult vastu. Kas see pole nii?

V: Mul pole midagi selle idee vastu, mida Nõukogude võim ja kommunistlik partei ellu viivad, kuid on selle vastu, kuidas seda tehakse.

K: On see nii?

V: Ma tean, et kommunistlik partei ja nõukogude võim saavad alguse Karl Marxi õpetusest, milles räägitakse, et kapitalist tuleb võimult kõrvaldada vägivaldaga, mis minu meelest pole õige. Sotsialismi idee eest tuleb võitlust pidada parlamentaarsel teel. Vastasel korral jõuab iga valitsus selleni, et kõik inimesed peavad olema ühesugused. Majandusküsimusi ei tohi võtta nagu poliitilisi küsimusi, sest need on kaks eri asja. Kõige õigem oleks «kristliku sotsialismi» elluviimine, mille käigus inimesed kasvataakse religiooni läbi niisugusteks, et nad ise jõuavad sotsialismi, ja nii see tulevikus ka saab olema. Niisugused on mi-

nu vaated ja niisugused need on ka olnud, kuid sellest ei saa ju järeldada, et ma olen vaenulik Nõukogude võimu vastu.

LK 24 K: Missugust «kristliku sotsialismi» propagandat te tegite?

V: Ametlikult ma oma koguduseliikmete seas seda propagandat ei teinud, sest mul oli palju tööd *puht religioosel alal, mistõttu ma ei saanud ka midagi kirjutada, kuid selles küsimuses võis mul olla jutuajamisi erinevate isikutega, kellega täpselt, seda ma ei mäleta.*

K: Missugust propagandat te veel tegite?

V: Meie kui katoliiklaste ülesandeks oli ühendada kõik kirikud, missugused ka poleks nende usutunnistused. Samuti püüdsime Eestis teha midagi kristlaste ühendamise heaks, mille propageerimine toimus ajalehe «*Ühine Kirik*» kaudu, mis ilmus neli korda aastas. Selles ajalehes räägiti, miks on tekkinud religioonide eraldumine üksteisest, erinevad usutunnistused; samuti räägiti seal, miks on tarvilik kõik kirikud ühendada, selgitati, et muidu on Kristuse ihu jagatud.

LK 25 K: Miks seda vaadeldi kui kõigi kirikute allutamist katoliku usule?

V: Sellepärast, et katoliku kirik oli Kristuse poolt rajatud, on eksisteerinud kaua aega ja on Kristuse programmi teostumine.

Protokoll minu sõnadest on kirjutatud õigesti ja mulle eesti keeles ette loetud. Allkirjad.

LK 26 Ülekuulamine 29. septembrist 1941. Algas kell 20.30

K: Eelmistel ülekuulamistel olete tunnistanud, et olles Itaalias Rooma linnas, oli teil jutuajamine paavst Piussega sellest, et võibolla Eestisse ei tule Nõukogude võimu. See tähendab, et te ei soovinud seda Eestisse. Oli see nii?

V: Jah tõepoolest, kui ma olin 1940. aasta maikuu Roomas, oli mul jutuajamine paavst Piussega Nõukogude võimu Eestis kehtestamise võimalikkusest. See küsimus tuli kõneaineks, kui me rääkisime haigla ostmisest, kas siis on üldse mõtet osta maja, sest Nõukogude võim seda niikuinii ei luba. Kuid hiljem tulime järeldusele, et Eesti ja Nõukogude Liidu vahel on tehtud pakt, et Eestis jääb kehtima vana

LK 27 kord ja Nõukogude võimu seal ei kehtestata. Sellepärast küsimus haigla ostmisest sai otsustatud positiivselt. Kui aga Eestisse tuleb nõukogude võim, siis, nagu ma seda olen öelnud, on see midagi vältimatut, mis on Jumalast saadetud.

K: Teie vastusest on selge, et te nõukogude võimu ei tahtnud, et te suhtusite sellesse vaenulikult. Miks te ei taha anda õiget vastust sellele küsimusele?

V: Ma juba vastasin sellele küsimusele, et suhtusin nõukogude võimu kehtestamisse Eestis nagu millessegi, mis pidi sündima.

K: Te hiilite kõrvale otsesest vastusest teie suhtumise kohta nõukogude võimu Eestis. Juurdlus nõuab teilt sellele küsimusele otsest vastust. Kas te olete nõus andma otsest ja õiget vastust?

V: Ma räägin sellest õieti. Ma ei ole nõukogude võimu

poolt ega selle vastu. Ma suhtun sellesse tõesti lojaalselt.

LK 28 K: Missugust antipropagandat te Nõukogude Liidule olete teinud?

V: Mitte mingisugust nõukogudevastast propagandat ma pole teinud.

K: Kas teie juures käis koguduseliikmeid, kes jagasid teiega oma suhtumist nõukogude võimusse?

V: Jah käis küll. Näiteks 1941 aasta aprillis-mais tuli minu juurde üks minu koguduseliige, kelle perekonnanime ma ei mäleta, ja hakkas rääkima, et nõukogude võimu tõttu on ta ilma jäänud oma naisest ja lapsest, et ta sooviks astuda mingisse kontrrevolutsioonilisse organisatsiooni. Ma vastasin talle, et ma ei tunne ühiki kontrrevolutsioonilist organisatsiooni ja mis tema saatusesse puutub, siis see on juba kord niisugune. Umbes novembris või detsembris 1940. aastal tuli minu juurde ühe kaupmehe naine, kelle perekonnanime oli Mihkelson, ja rääkis, et temalt on ära võetud kauplus ja tahetakse ära võtta maja. Ma rääkisin, et seda kõike tuleb vastu võtta kui Jumala poolt saadetud katsumust. Teisi ma ei mäleta, kes veel oleksid tulnud.

K: Tähendab te suhtusite nendesse inimestesse kaastundega?

LK 29 V: Jah, ma suhtusin nendesse kaastundega.

K: Tähendab te olite kaastundlik nende inimeste suhtes, kes olid vaenulikud nõukogude võimu vastu?

V: Jah, ma tundsin kaasa nendele inimestele, kes said kannatada, et neilt võeti ära nende kodu või nende õnn.

K: Kes neilt majad ära võttis?

V: Need natsionaliseeriti.

K: Kes natsionaliseeris?

V: Nõukogude võimu käsul.

K: Ah et siis kapitalistidelt võttis ära kaubamajad nõukogude võim?

V: Jah, nõukogude võim.

K: Tähendab te suhtusite kaastundega nendesse inimestesse, kes olid vaenulikud nõukogude võimu vastu?

V: Ma suhtusin kaastundega nendesse inimestesse, kes üleüldse said kannatada.

K: Kuidas te suhtusite sõjategevuse algusse Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel?

V: Ma arvasin, et sakslased võidavad selle sõja.

K: Miks?

V: Ma arvasin, et sakslastel on juba kogemusi sõjas.

LK 29 Sellepärast on tõenäoline, et nad võidavad ka selle sõja.

K: Kelle juuresolekul te olete neid mõtteid välja öelnud?

V: Võimalik, et rääkisin nendele inimestele, kellega ma läbi käisin, kuid kellele täpselt, seda ma ei mäleta.

K: Küsimuses teie vaenulikust suhtumisest nõukogude võimu vastu teid kuulatakse veel üle. Nüüd aga andke tunnistust, missuguseid kiriklikke väärisesemeid te saatis- te Eesti NSV-st välismaale?

V: Kirik ise mingeid väärisesemeid ei oma, ainult need vaimulikud, kes sõitsid välismaale, võtsid kaasa väärisesemed, mis neile kuulusid neile isiklikult, näiteks armulauakarikad (protokollis seisab «peekrid» – R.Õ.).

Ülekuulamine katkestati kell 1.30 öösel.

Protokoll minu sõnadest on kirjutatud õigesti ja mulle eesti keeles ette loetud. Allkirjad.

LK 31 Ülekuulamine 1. oktoobril 1941. Algas kell 22.

K: Ülekuulamisel 22. septembril te ütlesite, et külastasite Saksa saatkonda ja Saksa usalduskomisjoni. Rääkige, kuidas see oli ja kellega te seal rääkisite?

V: Enne Nõukogude võimu kehtestamist Eestis külastasin ma Nõukogude saatkonda üsna harva, umbes kord aastas. Need külastused kandsid endas eranditult teenistuslikku iseloomu. Pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis külastasin ma Saksa saatkonda kolm korda. *Esimised kaks korda toimusid oktoobris ja detsembris ning ma rääkisin seal saatkonnanoõnik Schleinitziga. Viimane külastus oli veebruaris 1941. Ma tegin visiidi ka Saksa saadikule Eestis Froweinile.* Käisin ka Saksa usaldusvalitsuses kolm korda. Enne nõukogude võimu kehtestamist Eestis käisin ma Saksa usalduskomisjonis kaks korda 1940. aasta märtsis ja juunis. Kolmas kord oli pärast

LK 32 nõukogude võimu kehtestamist, novembris 1940. Rohkem ma ei mäleta, et oleksin seal käinud.

K: Missugustes küsimustes käisite saatkonnas.

V: Sellepärast, et nõukogude võim ei andnud katoliku preestritele luba töötada ja tegi neile ettepaneku Eestist lahkuda. Selles küsimuses käisingi saatkonnanoõniku ja saadiku jutul, et nemad aitaksid lahendada küsimust, kuidas Eestist lahkuda.

K: Ja millest te saadiku ja nõunikuga veel rääkisite.

V: Peale Eesti katoliku kiriku teenijate lahkumise min-geid vestlusi mul ei olnud.

K: Tähendab selleks, et säilitada katoliku kiriku teeni-jaid, saatsite te nad Eestist ära.

V: Mitte selleks, et katoliku kiriku kaadrit säilitada, vaid selleks, et osutada kaasabi nende kodumaale naasmisel, kuhu keegi tahab, mille põhjuseks oli see, et neil Eestis töötada ei lubatud.

K: Kust te teate, et Saksa saatkonnanoõnik von Schleinitz

LK 33 on gestaapo esindaja?

V: Sellest ma ei teadnud midagi.

K: See pole tõsi, juurdlusele on teada, et te nimetasite von Schleinitzit gestaapo esindajaks. Miks te seda juurd-luse eest varjate?

V: Ma ei varja, et von Schleinitz on gestaapo esindaja, kuid ma pole sellest kunagi kellelegi rääkinud.

K: Rääkige sellest, miks te külastasite Saksa usaldusvalit-sust?

V: Pärast Nõukogude võimu kehtestamist käisin maini-tud komisjonis maja eest saada oleva raha väljamaksmise küsimuses kahele katoliku kiriku õele, kes sõitsid Tsheh-hoslovakkiasse. Kuid selget vastust ma sealt ei saanud. Tuli meelde, et üks kord olen ma veel käinud selles ko-misjonis küsimuses, kas dokumentidest, mis mul on, pii-sab Saksamaale sõitmiseks sel puhul, kui mul ikka tuleb

LK 34 ära sõita.

K: Missuguseid instruktsioone ja korraldusi te Vatikanist saite?

V: Vatikanist sain ma instruktsioone vaid katoliku usu uuendamise ja kinnitamise kohta ning ettevalmistuste kohta kirikute ühendamiseks katoliku kiriku alla.

K: Missuguseid salajasi instruktsiooni te saite Vatikanist?

V: Mingeid salajasi juhtnööre ma Vatikanist ei saanud.

K: Nüüd teeb juurdlus ettepaneku, et te räägiksite oma spionaazhitegevusest Nõukogude Liidu vastu. Nõuame, et te annaksite õige vastuse sellele küsimusele.

V: Ma ei saa sellele küsimusele vastata, sest ma ei ole te-gelenud spionaazhiga Nõukogude Liidu vastu.

K: Teie spionaazhitegevusest kuulame teid veel üle, nüüd aga rääkige missugust nõukogudevastast propagan-dat olete oma kirikus teinud.

V: Oma jutlustes, mida ma olen pidanud ...

LK 35 Lehekülj on vahelt puudu.

LK 36 Ülekuulamine 2. oktoobril 1941.

K: Missugused kontaktid olid teil Soomega?

V: Pärast kahte esimest Soome külastamist 1932. ja 1937. või 1938. aastal ma rohkem Soomes ei käinud.

K: Mis oli teie Soome-reiside eesmärk?

V: 1932. aastal sõitsin ma Soome, Helsingisse, selleks, et tutvuda katoliku kiriku tööga Soomes. Ma külastasin seal üht selle kiriku preestrit, kelle nime olen unustanud. Seekord olin Soomes 1,5 päeva ja tulin siis Tallinnasse tagasi. Teist korda sõitsin ma sealt läbi 1937. või 1938. aastal oma reisi ajal Rootsi, Stockholmi linna vastuvisiid-ile katoliku preester Veeneri juurde, kus ma veetsin 3-4 päeva. Seejärel pöördusin Eestisse tagasi Soome kaudu. Teel külastasin Turku linna ja tegin visiidi Helsingi piis-kopile Cobbenile.

K: Kas teil oli kirjavahetus Soomega?

V: Meie kirjavahetus oli väga harv. Sain sealt kirja ainult 1937. või 1938. aastal, muidu piirdusin kaartide saat-misega uueks aastaks, mida sain muidugi ka neilt vastu.

K: Juurdlusel on andmeid, et teie suhted Soomega olid tihedad ja teil oli võimalus saata inimesi illegaalselt

LK 36A sinna. Miks te seda varjate juurdluse eest ega anna õigeid tunnistusi?

V: Soomega mul tihedaid sidemeid ei olnud, ega samuti võimalust saata kedagi Soome kaudu välja. Tõsi, ma olen küll kuulnud, ehkki ei mäleta kellelt, et on olemas või-malus saata inimesi illegaalselt Soome kaudu välja, min-gisugusel väikesel aurikul. Kuid sellest ma ainult kuulsin. Konkreetselt polnud mulle sellest midagi teada.

K: Te ei räägi juurdlusele tõtt. Juurdlusel on andmeid, et te olete kinnitanud oma võimalust saata inimesi Soome, mis teil varem oli, kust selleks saabusid spetsiaalsed ini-mesed, aga nüüd on see võimalus seoses piirikaitse tu-gevdamisega väga piiratud. Kas te soovite nüüd rääkida tõtt oma võimalikest suhetest Soomega?

V: Ma mäletan niisugust fakti, kuidas minu juurde tuli *vaimuliku seiminari õpilane Poolas ja Roomas, kelle nimi on Kurtina, ja rääkis, et kui Nõukogude võim Eestis ei an-na talle väljasõiduluba Rooma, siis ta proovib välja sõita illegaalselt Soome kaudu. Mina vastasin talle, et varem niisugune võimalus oli,*

LK 37 aga nüüd seda enam ei ole, sest see on riskantne. Sellepärast ma ei soovitanud tal illegaalselt Eestist välja sõita.

K: Kas te teadsite, et Kurtinal on soov sõita illegaalselt Soome?

V: Ta küsis minu käest, kas on mõtet sõita Rooma ille-gaalselt Soome kaudu, kuid kas tal tegelikult see mõte oli või ei, seda ma ei teadnud. See oli 1. oktoobril 1940.

K: Miks te varjate seda nõukogude võimuorganite eest?
V: Jah, ma ei rääkinud sellest kellelegi, sellepärast, et ma ei teadnud, kas tal on tõesti niisugune kavatsus, või on see ainult mõte.

K: Nüüd rääkige, kuidas te toimetate katoliku kiriku juhtimist Eestis ja milles see juhtimine seisnes?

V: Minu piiskopikohus oli neli korda aastas koguda kokku kõik preestrid ja arutada religioosse iseloomuga küsimusi, samuti ideoloogilise iseloomuga ja praktilisi küsimusi.

Protokoll minu sõnadest on kirjutatud õigesti ja mulle eesti keeles ette loetud. Allkirjad.

LK 38 Määrus süüdistuse esitamisest 14. X 41, mis on kinnitatud Kirovi linna Riikliku Julgeolekukomitee juurdlusosakonna juhataja Ivanovi poolt 19. oktoobril ja kooskõlastatud veel kellegagi, kelle allkiri pole loetav 25. X 41.

Kirovi linnas 14. oktoobril 1941 uurimisgrupi vanemuurija riikliku julgeoleku seersant Turner vaatas läbi juurdlusmaterjali toimiku nr 1826 ja võttis arvesse, et Profittlich Eduard Markuse pg. on paljastatud järgmises, et ta 1930. aastal saadeti Rooma paavsti Piuse poolt Eestisse, kus ta oli katoliku kiriku piiskop.

Olles vaenulikult meelestatud nõukogude võimu ja kommunistliku partei vastu, viis ta läbi nõukogudevastast agitatsiooni. Pidades jumalateenistusi katoliku kirikus, kasutades ära masside religioosseid tundeid, kasvas ta neis vihkamist nõukogude võimu ja kommunistliku partei vastu. Pärast sõjategevuse algust NSVL ja Saksamaa vahel levitas ta lüüasaamismeeleolusid sakslaste kiirest võidust ja Nõuk. Liidu lüüasaamisest.

Ta külastas Saksa saatkonda Tallinna linnas, kus tal oli spioneerimise eesmärgil kontakt saksa saadiku Froweini ja saatkonnanoõuniku von Schleinitziga, kes aitasid kaasa katoliku kiriku teenijate sõidule Saksamaale. Peale selle varjas ta nõukogude võimuorganite eest kultuseteenri Kurtina kavatsust illegaalselt põgeneda Soome kaudu Itaaliasse, Rooma linna.

LK 38A Otsustas:

Juhindudes VNFSV Kriminaalkoodeksi (UPK - ?) § 128 ja 129 allutada Profittlich Eduard Markuse pg. süüdistusele § 58-10 II, 58-1a ja 58-12 järgi, mis tuleb esitada süüalusele allakirjutamiseks.

Süüdistuse koopia sama koodeksi nõuete kohaselt saata prokurörile. Uuri ja ülema allkirjad.

Käesolev otsus on mulle teatavaks tehtud 14. oktoobril (piiskop on selle kirjutanud eesti keeles - R.Õ.) Eduard Profittlich.

LK 39 Süüaluse Profittlich, Eduard Markuse pg. tunnistused 14.10.1941.

K: Teile esitati süüdistus § 58-10 II, 58-1a, 58-12 järgi. Kas te tunnistate ennast süüdi teile esitatud süüdistuse järgi?

V: Süüdi ma end milleski ei tunnista.

K: Oma tunnistuses 27.IX te rääkisite, et olite nõukogude võimu ja kommunistliku partei poliitika vastu. Kas te tunnistate seda?

V: Ma ei ole nõus nõukogude võimuga selles suhtes, et seal Nõukogude Liidus pole täielikku usuvabadust ja mul-

le ei meeldi, kuidas nõukogude võim viib ellu sotsialismi ideed.

K: Ülekuulamisel 27. septembril 1941 te ütlesite, et jumalateenistuste ajal oma kirikus jutlustades te rääkisite, et Nõukogude Liidus pole usk vaba, et seal kiustatakse seda taga ja kutsusite kirikulisi üles palvetama nende katoliiklaste eest, kes elavad Nõukogude Liidus, et neile võiks tulla täielik usuvabadus. Tähendab niisuguste jutlustega te kutsusite oma koguduseliikmete seas üles vihkamist nõukogude võimu vastu. Kas te seda tunnistate?

V: Veel enne nõukogude võimu kehtestamist Eestis jutluste ajal

LK 39A katoliku kirikus, ütlesin ma välja, et Nõukogude Liidus pole veel täielikku usuvabadust, et seal pole usklikel katoliiklastel oma preestreid veel kõikides kohtades. Ma kutsusin usklikke üles palvetama selle eest, et Nõukogude Liidus tuleksid ajad, mil seal saab olema täielik usuvabadus ja seal elavatel katoliiklastel võiks igal pool olla oma preestrid. Kuid ma ei tahtnud sellega kasvatada katoliiklastes vaenulikkust nõukogude võimu vastu.

K: Te ei räägi õigust ja libisete kõrvale õigest vastusest. Viidates usu olukorrale Nõuk. Liidus sisendasite te sellega vihkamist nõukogude võimu vastu. Olete te valmis andma juurdlusele õiget vastust?

V: Iga katoliiklane, kes on kuulnud minu sõnu, teab, et ma ei taha sellega neis kasvatada vihkamist nõukogude võimu vastu.

K: See tähendab, et otsest vastust te siiski anda ei taha?

V: Olen juba vastanud eelnenud küsimustele, ja midagi lisada ma ei saa.

K: Kas te tunnistate õigeks oma ülestunnistust selles, et pärast sõjategevuse algust NSVL ja Saksamaa vahel levitasite te lüüasaamismeeleolusid

LK 40 Nõuk. Liidu suhtes?

V: Ma rääkisin, nii palju kui ma mäletan, et Saksamaal on suur praktika ja sellepärast on väga võimalik, et ta võidab, seda ma tunnistan.

K: Kas te tunnistate end süüdi spionaazhis?

V: Spionaazhis ma end süüdi ei tunnista. Ma käisin Saksa saadiku Froweini ja saatkonnanoõuniku von Schleinitzi juures, et aidata Eesti katoliku kiriku teenritel välja sõita.

K: Kas te tunnistate end süüdi selles, et te varjate nõukogude võimuorganite eest kultuseteenri Kurtina kavatsust illegaalselt Soome kaudu Rooma põgeneda?

V: Ma ei arva, et see oleks varjamine, kuna tema kavatsusest kindlat teadmist mul ei olnud.

Protokoll minu sõnadest on kirjutatud õigesti ja mulle eesti keeles ette loetud, millele ka alla kirjutati. Allkiri: Eduard Profittlich.

Kuulas üle ja tõlkis uurija Turner.

LK 41 Süüaluse Profittlich, Eduard Markuse pg. ülestunnistused 16. oktoobril 1941.

K: Missugust nõukogudevastast agitatsiooni te tegite vanglakongis arreteeritute seas?

V: Seda ma ei mäleta.

K: See pole tõsi. Juurdlus nõuab teilt, et te tuletaksite meelde ja räägiksite sellest juurdlusele. Kas te olete nõus andma juurdlusele õigeid andmeid?

V: Ma ütlesin juba, et ma midagi sellist ei mäleta.

K: Tunnistajad, keda selles küsimuses üle kuulati, on rääkinud, et teie kõnelesite kongis, et kogu maailm on juba Saksamaa rasket rusikat tundma saanud ja nüüd on järg jõudnud NSVL kätte, rääkisite, et NSVL-s kiusatakse usku taga, kuid niikuinii tuleb Hitler ja taastab usu NSVL-s, ja lisasite, et niikuinii on sakslased varsti siin. Kas te nüüd olete valmis juurdlusele tõtt rääkima?

V: Kongis rääkisin ma tõesti süüalustele Davidile ja Pärnale sellest, et NSVL-is pole täit usuvabadust, ja et tuleb aeg, mil siin saab olema täielik usuvabadus. Sakslaste võidu kohta ma ei rääkinud midagi, mul oli vaid arvamus, et sakslased võidavad, kui Kirovi linnas

LK 41A aknaruute hakati kleepima, mida ma nägin, kui olin ülekuulamisel, kui ma veel linnavanglas olin.

K: See pole tõsi, juba siis, kui te olite sisevanglas septembri keskel, rääkisite te sakslaste võidust NSVL üle. Kas te olete nõus rääkima tõtt või teile tuleb korraldada vastandamine?

B: Ma mäletan hästi, et ma seda ei rääkinud.

Protokoll minu sõnadest on kirjutatud õigesti ja mulle eesti keeles ette loetud, millele ka alla kirjutati. Eduard Profittlich.

Kuulas üle ja tõlkis uurija Turner.

LK 42 Ülekuulamisprotokoll 16. oktoober 1941. Mina, NKVD vanemuurija seersant Turner olen kuulnud üle tunnistajana Savi, Karl Goteri pg., sünd. 1913 ENSV-s Valga linnas, kelle elukoht on vahi all Kirovi linnavanglas, eestlane, NSVL kodanik, parteitu, keskharidusega, pass puudub, töölispäritolu, enne ja pärast revolutsiooni kehvik, tööline,

LK 42A vallaline, enne rev. kohtu all olnud ei ole, pärast rev. uurimise all. Riiklikke autasusid pole. Teateid ühiskondlik-poliitilise tegevuse kohta ei ole, valetunnistuste andmise eest on hoiatatud NSVL KK § 95 ja 92 järgi.

LK 43 Tunnistaja Savi, Karl Goteri pg. tunnistused.

K: Kas te tunnete kongis nr 80 istuvat süüalust Profittlichit?

V: Jah, Profittlichit ma tean sellest ajast, mil ta toodi meie kongi, see oli umbes augusti lõpus.

K: Millised on teie omavahelised suhted ja kas teil pole klaarida vanu arveid?

V: Meievahelised suhted olid normaalsed, arveid klaarida pole, sest ma teda varem sugugi ei tundnud.

K: Missugust kontrrevolutsioonilist agitatsiooni ta teie juuresolekul kongis läbi viis?

V: See oli umbes septembri keskel, jutt käis kongis religiooni ümber, ja vestluses väljendus Profittlich umbes niisuguste sõnadega: «Nõukogude Liidus kiusatakse usku taga, kuid tuleb aeg, mil Hitler laseb usul jälle vaba olla. Nüüd, – jätkas ta, – on kogu maailm juba tunda saanud Saksamaa raudset rusikat ja nüüd on jõudnud järg NSV Liidu kätte,» ja samas ta lisas, et niikuinii on sakslased varsti siin NSV Liidus.

K: Mida rääkis Profittlich veel teie juuresolekul?

V: Ta rääkis veel, kuidas ta kohtus

LK 43A paavst Piussega, kuid nõukogude võimust ei rääkinud ta enam midagi ja pidas end üldse väga tagasihoidlikult ülal.

Protokoll minu sõnadest on kirjutatud õigesti ja mulle eesti keeles ette loetud, millele ka alla kirjutati. Allkiri.

Kuulas üle ja tõlkis uurija Turner.

LK 44 Ülekuulamisprotokoll (silm silma vastu vastandamisega).

16. septembril (tegelikult ilmselt oktoobril – R.Õ.) 1941 mina, RJK erigrupi vanemuurija RJ seersant Turner, kuulasin üle süüaluse Profittlich, Eduard Markuse pg., vastandades temaga Savi, Karl Goteri pg.

Savi K.G. on hoiatatud valetunnistuste andmise eest. Allkiri.

K: Savi K.G., kas te tunnete siin teie vastas istuvat kodanikku, millised on teie suhted temaga, kas teil pole temaga isiklikke arveid?

V: Jah, ma tunnen kodanikku, kes istub minu vastas, see on Eesti katoliku kiriku piiskop Profittlich, kelle eesnimi ja isanime ma ei tea. Meie suhted olid normaalsed, mingeid isiklikke arveid ei ole.

K: Kas teie, Profittlich E.M., tunnete kodanikku, kes istub teie vastas?

V: Jah, ma tunnen kodanikku, kes istub minu vastas, see on Savi, K.G., suhted temaga olid normaalsed, mingeid isiklikke arveid ei ole.

K: Savi K.G., millist nõukogudevastast agitatsiooni

LK 44A viis Profittlich kongis teie juuresolekul läbi?

V: Umbes septembri keskel 1940. rääkis Profittlich kongis minu juuresolekul, et NSVL-s kiusatakse usku taga, et seal kõik katoliku preestrid istuvad vangilaagrites. Edasi ütles ta, et kogu maailm on juba tunda saanud Saksamaa raudset rusikat ja nüüd on järg jõudnud NSVL kätte. Sellest, et varsti sakslased siin on, andvat tunnistust akende kleepimine, mis juba käib.

K: Kas teie, Profittlich E.M., soovite nüüd anda õiget tunnistust ja kinnitada Savi, K.G. ülestunnistust, mis on tehtud teie juuresolekul?

V: Ma rääkisin kongis sellest, et NSVL-s paljud vanad katoliku kiriku preestrid on vangilaagrites, kuid et ma oleksin rääkinud sellest, et NSVL-s kiusatakse usku taga, seda ma küll ei mäleta. Samuti rääkisin ma kongis, et aknaid kleebitakse, tähendab midagi niisugust on, kuid sellest, et kogu maailm on tunda saanud Saksamaa raudset rusikat,

LK 45 ei mäleta, et oleksin rääkinud. Kui tunnistajad seda fakti tunnistavad, võite selle eest minu üle kohut mõista.

K: Savi, K.G., mida rääkis Profittlich veel kongis?

V: Teisi Profittlichit ütlemissi ma ei mäleta.

K: Savi, kas te kinnitate oma tunnistusi Profittlichit kohta?

V: Jah, ma jään oma tunnistuste juurde.

K: Profittlich, on teil küsimusi Savi, K.G.-le?

V: Las Savi ütleb, mis keeles jutt käis ja kes selle juures veel viibisid.

V: Jutt sellest, et Saksa rusikat on juba kogu maailm tunda saanud, räägiti Profittlichit poolt saksa keeles, jutt usu tagakiusamisest ja akende kleepimisest eesti keeles ja

seda kuulsid veel Mihde (?) ja Mõstlik (võibolla Mõstnik või Mõistlik).

K: On teil veel Savile küsimusi?

V: Rohkem küsimusi ei ole.

K: Kas teil, Savi, on Profittlichile küsimusi?

LK 45A V: Ei ole.

Vastandamine on lõppenud, protokoll meie sõnadest on kirjutatud õigesti ning meile ette loetud eesti keeles, millele ka kirjutame alla. Allkirjad.

Kuulas üle ja tõlkis vanemuurija Turner.

LK 46 Protokoll juurdluse lõppemise kohta.

17. oktoobril 1941 mina, NKVD vanemuurija Turner esitasin süüalusele Profittlich, Eduard Markuse pg. süüdistuse § 58-10 II, 58-12 VNFSV KK järgi, millega tema asja uurimine on lõpetatud. Süüalune on avaldanud, et juurdlusmaterjalidega on teda täielikult tutvustatud, need on tõlgitud eesti keelde ja talle ette loetud. Juurdlusele lisada pole midagi. Allkirjad: Eduard Profittlich ja Turner.

LK 47 Määrus (§ 58-8a lõpetamisest), millel on Kirovi linna NKVD erigrupi ülema Ivanovi kinnitus.

17. oktoobril 1941. Mina, vanemuurija Turner, vaadates läbi süüdistuse, mis esitatakse Profittlich, Eduard Markuse p.-le ja võttes arvesse, et süütõend Profittlichi suhtes pole küllaldane, et allutada teda kriminaalvastutusele § 58-1a järgi, ja seepärast, põhinedes esitatul *otsustasin*: lõpetada Profittlich, E.M. kriminaaljälitamine § 51-1a järgi. Süüdistus VNFSV KK § 58-10 II ja 58-12 järgi jätta jõusse. Allkiri.

LK 48 Süüdistuskokkuvõte Profittlich, E.M. süüasjas nr 1826, § 58-10 osa II ja 58-12 VNFSV KK järgi, mille on 25. oktoobril 1941 kinnitanud kapten Jegoshin, NKVD valitsuse ülema asetäitja.

27. juunil 1941 arreteeriti ja võeti kriminaalvastutusele kontrrevolutsioonilise tegevuse eest Eesti katoliku kiriku piiskop Profittlich, E.M.

Süüasja kohta toimetatud juurdluse käigus on kindlaks tehtud:

Imperialistliku sõja ajal 1914-1918 teenis Profittlich arsti abilisena Saksamaal, mille eest ta sai 1934. aastal Hindenburgi valitsuselt medali kui sõjast osavõtja.

Pärast 1914-1918 aasta imperialistlikku sõda õppis ta Poolas vaimulikus seminaris, mille järel sai preestriks kõigepealt Poolas, aga 1925 Saksamaal, kus ta viibis kuni 1930. aastani.

1930 suunas katoliku kiriku pea, paavst Pius XI Profittlich, E.M. Eestisse katoliku kiriku piiskopiks, kus ta viibis kuni arreteerimiseni.

Nõukogude võimu kehtestamisse Eestis suhtus Profittlich vaenulikult, viis läbi süstemaatilist nõukogudevastast agitatsiooni. Oma jutlustes, mida ta kirikus pidas, laimas ta usklikke olukorda Nõukogude Liidus ja kasvatas usklikke katoliiklasi kommunismi ja nõukogude võimu vihkamise vaimus (viited dokumentidele).

LK 49. Pärast sõjategevuse algust NSVL ja fashistliku Saksamaa vahel ülistas Profittlich Saksa armee vägevust ja levitas lüüasaamismeeleolusid Nõukogude Liidu suh-

tes. Lüüasaamismeeleolusid levitas P. ka arreteeritute hulgas vangis (viited).

Samuti on juurdlus selgitanud, et Profittlichil olid sidemed Saksa saadikuga Eestis Froweini ja saatkonnaköüniku von Schleinitziga, kelle kaasabil ta organiseeris ärasõidu Saksamaale reale isikutele, kes olid katoliku kiriku teenrid (viited).

Profittlich teadis endise katoliku kiriku teenri Kurtina kavatsusest põgeneda illegaalselt Soome kaudu Itaaliasse, ja varjas seda nõukogude võimuorganite eest.

Ülekuulamiste järel talle esitatud süüdistuse järgi Profittlich end süüdi ei tunnistanud, kuigi fakte, mis tõestasid tema süüd, ta kinnitas täielikult, mida kinnitab samuti tunnistaja Savi.

Esitatu alusel süüdistatakse Profittlichit (järgnevad ankeediandmed) selles, et olles vaenulikult meelestatud nõukogude võimu ja kommunistliku partei vastu, viis ta läbi nõukogudevastast agitatsiooni, kasutades seejuures ära usklikke religioosseid tundeid.

Pärast sõjategevuse algust NSVL ja Saksamaa vahel ülistas ta saksa armee vägevust ja rääkis NSVL lüüasaamisest sõjas Saksamaaga.

Ta varjas nõukogude võimuorganite eest endise katoliku kiriku teenri Kurtina kavatsust põgeneda illegaalselt Soome kaudu Itaaliasse jne. jms. jms. (järgneb paragrahvide loetelu).

Juhindudes § 208 anda juurdlustoimik nr 1826 Kirovi oblasti prokurörile kooskõlastamiseks ja edasiandmiseks Kirovi oblastikohtule.

LK 50 Süüalune Profittlich anda edasiseks vahi all hoidmiseks Kirovi oblasti prokuröri kompetentsi.

Süüdistuskokkuvõte on tehtud 23. oktoobril 1941.a. Kirovi linnas.

Allkirjad: Uuriija seersant Turner, juurdlusgrupi ülema asetäitja nooremleitnant Ivanov. Kooskõlastatud ülema leitnant Stepanoviga.

Märkus: 1. Asitõendeid toimiku juurde ei ole. 2. Süüalune Profittlich, E.M. on arreteeritud 27. juunil 1941 ja on vahi all Kirovi linna vanglas nr.1. Uuriija allkiri.

LK 51 Dokument, millega prokurör Fimanenko saadab Profittlichi süüasja Kirovi oblastikohtusse, koopiad NKVD 1. eriosakonna ülemale ja Kirovi 1. linnavangla ülemale. Originaalile lisandub toimik.

LK 52 Ettevalmistava kohtuistung protokoll 31. XI 1941.

Eesistujaks oli Filina, kaasistujateks Svetshova ja Shautshina. Sekretär on Lopatina, osa võtab ka prokurör Simonenko. Kuulanud ära Profittlich, E.M. süüasja eelpoolmainitud paragrahvide järgi, mille kandis ette prok. Simonenko, kes soovitas kinnitada asi oblastikohtu istungite kavva, eesistuja nõustus, samuti olid nõus kaasistujad. Allkiri: Filina.

LK 53 Määratlus. Kirovi oblasti kohtukolleegium eelpooltoodud koosseisus, vaadanud ettevalmistaval istungil läbi Profittlich, E.M. süüasja, leidis, et süüdistusmaterjal on kokku kogutud ja piisavalt läbi uuritud. Selle järgi süüdistatakse Profittlichit selles, et kasutades ära usklikke religioosseid tundeid, viis ta läbi nõukogudevastast agitatsiooni, pärast fashistliku saksamaa kalletungi NSV Li-

dule ülistas saksa armee sõjalist vägevust, propageeris lüüasaamismeeleolusid, varjas nõuk. võimu eest talle teada olevat katoliku kiriku teenri Kurtina põgenemiskava Eestist Soome kaudu Itaaliasse, ja seega § 390 järgi määrab: Kinnitada süüdistuskokkuvõte ja anda see edasi kohutule eelpooltoodud kahe § järgi.

LK 53A Anda süüasi kohtuistungile arutada. Tõkendina panna kogu sisu selle ajani aresti alla. Allkirjad.

LK 54 Saatekiri, millega süüdistuskokkuvõte saadetakse süüalusele tutvumiseks.

LK 54A Kohtu palve vangla ülemale, et määrataks süüalusele konvoi.

Lk 55 Dokument süüaluse allkirjaga, et ta on süüdistuskokkuvõtet näinud.

LK 56 Kohtuistung, mis peeti 21. novembril 1941, protokoll.

Kohtu eesitujaks oli Filina, kaasistujates Telova ja Melnikova, sekretär Koposova.

Kohtu ette kutsutakse süüalune Profittlich, Eduard Markuse pg. ja kohtuistung kuulutatakse avatuks. Kohus veendub vastavalt korrale, et süüalune on tõesti isiklikult kohal. Süüalusega suheldakse läbi tõlgi, kelle nimi on Ilves. Järgnevad ankeediandmed, loetakse ette süüdistuskokkuvõte. Süüalune tunnistab end süüdi ainult osaliselt. Ta räägib oma sugulastest ja nende ametitest,

LK 56A oma elukäigust (vt. esimesed ülekuulamised) kuni materjalini, mis hakkab liituma käesoleva süüasjaga.

LK 57 1931. aastal sain ma apostellikuks administraatoriks, 1936. aastal sain *katoliku kiriku piiskopiks Tallinnas* ja teenisin selles ametis kuni arreteerimiseni. Ma ei kuulunud ühtegi organisatsiooni. Olles katoliku kiriku piiskop Tallinnas, pidasin ma paavstiga kirjavahetust, mis puudutas ainult religioosset küsimusi. 1938 kutsus paavst Pius XI kokku katoliku vaimulikkonna religioosse kongressi, mida juhatas paavsti usaldusisik, saksa kardinal. Sellel kongressil otsustati tõhustada religioosset tööd elanikkonna seas. Seal loeti ette ka paavst Pius XI läkitus, kuid *mingisuguseid poliitilisi küsimusi, mis puudutaksid võitlust NSVL ja nõuk. võimu vastu, kongressil ei arutatud. Võimalik, et kulissidetagused kõnelused olid ka nõukogude võimu kohta, seda ma ei tea. Piiritaguse ortodoksi vaimulikkonna hulgast, nii palju kui ma mäletan, ei olnud kedagi.*

Nõukogude võimu perioodil 1940–41 ENSV-s pidasin ma kirjavahetust oma sugulastega Saksamaal ja vaimulikkonnaga, samuti rooma paavstiga, kellelt ma sain viimati kirja 1941 ja vastasin talle samuti religioossetes küsimustes. Poliitikat me ei puudutanud.

LK 57A Nõukogude võimu tulekut Eestisse ei võtnud ma vastu sõbralikult, sest minule kui vaimulikule nõukogude võim ei meeldinud. Ma teadsin, et nõukogude võim läheb religiooni vastu ja et Venemaal sõnavabadust ja religioonivabadust ei ole, aga mulle see ei meeldinud ja vestluses mõnede isikutega puudutasin ma seda, kuid seda ma ei saa lugeda nõukogudevastaseks agitatsiooniks. Ma

saaksin aru, kui ma oleksin seda kuulutanud tribüünilt. Samuti *jutlustes kantslist* ma kutsusin üles mitte kuulama jumalasalgajaid ja pidama meeles kirikut. Ma ütlesin, et NSVL-s pole usuvabadust. Vanglas rääkisin ma samuti, et Venemaal pole N. võimu ajal usuvabadust, mis rajanes sellel, et minuga koos istusid vene preestrid ja rääkisid mulle, et nad pandi vanglatesse. Sellepärast ma rääksingi sellest vangide seas – ma ei leia, et see oleks nõukogudevastane propaganda – see on fakt.

K: Te laimate NSVL Konstitutsiooni!

V: Ei, see on fakt, ma kuulsin seda ühe vene õigeusu kiriku preestri käest,

LK 58 kellega ma koos vangis olin, sellepärast ka rääkisin.

Tunnistaja Saviga, kellega mulle oli organiseeritud vastandamine, rääkisin ma religioonist ja ütlesin välja *et NSVL-is ei ole usuvabadust. Saksa armeest ja sõjast me rääkisime, et Hitleri armee on tugev, kuid Hitlerit ma ei kiinud. Ka tema suhtub katoliku vaimulikkonda pahahtlikult.* Miks tunnistaja Savi tunnistas, et ma olen kiitnud Hitlerit, seda ma ei tea. *Võimalik, et ta ei saanud minust aru, muidu olid meil tunnistaja Saviga head suhted ja ma ei tea, miks ta minu vastu tunnistab.* Ma ei mäleta, miks tuli minu juurde *Kurtina ja palus end aidata ära sõita piiri taha, vist Saksamaale.* Ütlesin talle, et ma ei saa teda aidata, ja siis ta ütleski mulle, et sõidab Itaaliasse Soome kaudu. Minu meelest ta ei rääkinud seda tõsiselt. *Saksa saadikuga Eestis Froweiniga ja saatkonnatöötajaga von Schleinitziga* olin ma tuttav ja käisin nende juures

Lk 58A kolm korda 1940–41 poolakate ümberasustamise pärast Saksamaale. Tegin seda sellepärast, et minu poole pöördusid mittekatoliiklased palvega, et ma saatkonna abiga saadaksin nad *Saksamaale.*

Süüdistusmaterjalile pole mul midagi lisada. Kohus jättis süüalusele viimase sõna, ma palun end õigeks mõista, sest süüdlaseks ma ennast ei pea.

Kohus lahkus otsust langetama. Edasikaebamise tähtaeg ja kord selgitati. Allkiri: sekretär Koposova.

LK 59 Kohtuotsus Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi nimel.

21. novembril 1941. Kirovi linna kriminaalkohtukomisjon, mille eesitujaks oli Filina, kaasistujateks Melnikova ja Telova, sekretäriks Koposova, vaatas avalikul kohtuistungil läbi ilma riikliku süüdistaja ja kaitsjata, tõlgi Ilvese osavõtul Eduard Markuse pg. Profittlichi süüasja, kes on sündinud 1890. aastal Saksamaal Rheinlandi provintsis, Koblenzi maakonnas Birrendorfi külas, rahvuselt sakslane, NSVL kodanik, haridus kõrgem – vaimulik, vallaline, religioosse kultuse teener, Eesti katoliku kiriku piiskop Tallinnas, § 58 10 II ning 58 12 VNFSV KK järgi. Kontrollitud üle eeluurimise materjalid ja kohtualuse tunnistused, tegi kohus kindlaks, et kohtualune Profittlich, olles meelestatud kehtiva nõukogude korra vastu, rääkis avalikult kantslist oma jutlustes nõukogudevastast laimu olukorra kohta NSVL-s nõukogude võimu kehtestamise ajal Eestis. Olles ühel nöl saksa saadiku Frowein ja saatkonnatöötajaga Schleinitziga, külastas ta 1940. aastal korduvalt

LK 59A Saksa saatkonda sõjaväestatud natsionalistide fashistliku Saksamaa poolt okupeeritud territooriumidele toimetamise küsimustes. Kohtualune teadis vaimulik Kurtina kavatsusest põgeneda fashistide poole üle, kuid varjas seda nõukogude võimude eest. Pärast fashistliku Saksamaa kallaletungi NSV Liidule ülistas kohtualune Saksa armeed ja levitas lüüasaamise meeleolusid Nõukogude Liidu suhtes. Neid kontrrevolutsioonilisi lüüasaamislikke vaateid kultiveeris ta ka vangide seas, nagu seda kinnitab tunnistaja Savi (lk 42-45). Kohtualune ise kinnitas kohtus Kurtina kavatsust põgenemist ühte fashistlikest riikidest, millest ta ei teatanud kellelegi. Kohtualune tunnistab üles, et ta on süüdi laimuses, mida ta rääkis tööliste elu ja religiooni olukorra kohta NSVLis, kuid ta eitas oma kontrrevolutsioonilist agitatsioonitegevust. Ometi tunnistab seda fakti tunnistaja Savi, kellega tema suhted olid muidu normaalsed. Seepärast loeb kohus süüaluse süü, mida käsitleb VNFSV KK § 58 p 10 II ning 58 p 12, tõestatuks. Seega eelpoolkäsitletu põhjal ning juhindudes VNFSV KK § 319 ja 320 kohus otsustas:

Mõista Eduard Markuse pg. Profitlichile

LK 60 KK § 31 punkt «a» alusel viis aastat vabadusekaotust NKVD parandusliku töö laagrites ja § 31 «a» alusel kolm aastat vdk ... (arusaamatu) ja § 58 p 10 II osa KK, karistussanktsiooni 58 p 2 ning 58 p 12 alusel lasta ta maha ilma vara konfiskeerimiseta.

Tõkendiks jätta kohtualune vahi alla Kirovi linnavanglasse Nr 1.

Otsus on lõplik, kuid seda võib 72 tunni jooksul kohtuotsuse kättesaamise hetkest edasi kaevata VNFSV Ülemkohtusse.

Allkirjad: eesistuja ja kaasistujad.

Lk 61 Vanglaülevaatus, et korraldataks Eduard Profitlich'i kaebuse tõlkimine eesti keelest vene keelde 2.12.41.

LK 62 VNFSV Ülemkohtule Profitlich, Eduard Markuse pg.

Kaebus

Sellepärast, et ma ei valda vene keelt ja mitte võimalik saada tõlkijat, esitan ma oma appellatiooni eesti keeles.

Chyrowi Oblaste Kolleegiumi poolt ma sain 21.XI.41 Nõukogude Kohtu Kodeksi § 58-10 II allal karistatud surma nuhtlusega. Selle Kodeksi § 58-12 allal viieks aastaks. See karistus näib olla liiga raske alljärgnevail põhjustil:

1) Mind süüdistatakse § 58-10 II allusel Kontrarevolutsionärist propagandast ja agitatioonist, nii kirikus kui vanglas.

a) Mis puutub propaganda ja agitatioon kirikus, siis siin minu vabatahtlikult tehtud tunnistus ainukene materiaalselt, teist tõendust või tunnistajat ei ole olemas sellepärast, et see, mis rääkisin on mõned aastad tagasi rääkinud. Mis aga minu on rääkinud, see pole olnud ega propagandat ega kontrarevolutsionääri. Agitatioonit *subjektiivselt*, s.t. mina ei tahtnud midagi rääkida, mis ei olnud Nõukogude Liidu vastu, veel võiks kristlaste hingedes äritada vaenu tunnet Nõukogude Liidu vastu. Aga ma võin ka tõendada, et minu arusaamise järgi ka *objektiivselt* pole ol-

nud propagandat, s.t. propageerimist seda, mis katoliiklastel pole olnud tuttav, ja ei ole olemas tõendust ega tunnistajat, kes võiks tõendada, et olgu üks katoliiklane kasvanud minu sõnade läbi vaenulikus vaimsuses Nõukogude Liidu vastu. Kui on uurimise materiaalselt näib tõendada midagi siis see on veel ekslik arusaamine veel ekslik minu sõnade interpreteerimine.

b) Mis puutub propaganda veel agitatioon vanglas, siis siin tuleb vahet teha kahe asja vahel:

a) Mis puutub see, mis ma tunnistaja Savi sõnade järgi olen rääkinud

Lk 62A poliitilisel alal siis ma pean ütleva, et tema siis on ainukene tunnistaja, sellepärast et ta minu küsimuse peale ütles, et see on temale öeldud saksa keeles, et ta ei tea kas keegi teine seda on kuulnud. Nii palju, kui ma aga ka mitte järele mõtlesin, ei tule minu meelde, et ma midagi sarnast oleksin öeldud, ja ma pean kõige eest, mis Teie ja minul on püha, ütleva, et minu veendumuse järgi on mitte võimalik, et ma seda oleksin öeldud, sellepärast et see on minu seadmise veendumuse vastu, ja ma võin ette tuua tunnistajat, et mina sell samal ajal olen öeldud, et mina ei looda probleemide lahendamist usu veel sotsiaalse küsimuse allal sõja läbi. Ma ei taha ütelda, et Savi tahtis ütelda midagi minu vastu, aga ma mõtlen, et ta on eksinud ja ma võin tõendada, et tema tunnistus oli ebaselge ja ebakindel.

b) Mis puutub see, mis on eestikeeles on öeldud usu küsimuste üle, siis ka siin võin tõendada et mina *subjektiivselt* ei tahtnud teha ega propagandat ega agitatioonit. Kui ka objektiivselt, ma mõtlesin, et minu sõnad ei võinud olla Nõukogude Liidu kahjuks ja selles mõttes ma ütlesin, et mina ei tunne ennast süüdlaseks. Kui interpreteerivad fakt teisiti, siis ma palun andeksandmist, et ma seaduse mõttest pole õigelt saanud aru ja olen eksinud. Aga vähemalt see on näha, et minu pole teinud teadlikult ja pahatahtlikult propagandat ja see põhjendab ka minu palve, uuesti läbi näha minu asja ja mitte määrata kõige suuremat karistust, mis võimalik, vaid vähemat, kui see ka on ettenähtud seaduses

2) § 58-12 ma võin tõendada, et Kurtina ei tahtnud Soome läbi ära sõita. See oli kindlasti ka Sisekommissariatu arvamine ja sellepärast ta sai ärasõitmise luba, olgu et tema rääkimine minu juures oli teatav. Minule ei tulnud meelde, et mina ka sell korral olin kohustatud, selle asja üle teha avaldamist Valitsusele. Kui mina ka selle paragraphi interpreteerimises olen eksinud, sellepärast, et mina seadust nii täpselt ei tunne, siis vähemalt põhjendab ka see fakt, et minu selles punktis ei määrati kõige suuremat karistust, mis võimalik, vaid väiksemat kuidas on seaduses ette nähtud.

Lõpetan sellega, et ma tõendan, ma senini mitte midagi tahtnud öelda, või teha, mis võib olla Nõukogude Liidu vastu, ja selles mõttes ma ütlesin, et mina ei tunne ennast süüdlane. Ma palun minu asja uuesti läbi näha ja seaduse piires vähendada karistust. Chyrow 22.XI.41 Eduard Profitlich (Kirjaviis muutmata)

LK 63 Tõendus

Mina süüdimõistetud Profitlich E.M. olen saanud Kirovi oblastikohtu otsuse 21. novembril 1941 aastal. Allkiri.

* * *

Edasi järgnevad 1966. aastal välja antud dokumendid, mis on põhjustatud Profittlichi venna järelepärimisest tema saatuse kohta. Kirovi julgeoleku töötajad teatavad küll, et Eesti katoliku piiskop Eduard Profittlich suri 22. 2.1942 Kirovi haiglas, kuid peavad otstarbekaks vennale Saksamaale teatada, et tema vend on teadmata kadunud. Selle kinnituseks on ENSV Ülemkohtu poolt väljaantud dokument, mille alljärgnevalt ära toome. Toimiku jätku, nn. salajase osaga lähemalt tutvuda ei lubatud. Sisukor-
rast selgub, et keelatud dokumentide hulka kuuluvad:

Kriminaalkohtu kolleegiumi määrus;

Tõend Profittlichi viibimise kohta Kirovi vanglas, lk 65;

VNFSV Sõjaväenõukogu KK määrus, lk 66;

Kaaskiri protokollil väljakirjutamisele, lk 67;

Kaaskiri järelepärimisele (vene lk SOOK ja KP), lk 68;

Kaaskiri järelepärimisele (vene tähed lk SOOK ja KP)

Nõukogude Liidu Julgeolekukomiteesse ja tõend NSVL siseministeeriumi 1. eriosakonnast, lk 69–70;

Kaaskiri järelepärimisele (vene tähed) lk SOOK ja KP esimesse eriosakonda NSV Liidu MOOP, lk 71;

NSVL MN juures asuva usuasjade voliniku ENSV-s järelepärimine ENSV Julgeolekukomiteele, lk 72–73;

Vastus usuasjade volinikule, lk 74;

Teade Profittlichi surma registreerimise kohta, lk 75.

Mõni sõna saateks

Käesoleva toimikuga saime tutvuda ENSV Ülemkohtus alles käesoleval aastal. Selle dokumendi põhjal saab üsna selgeks, et piiskop Profittlichi süüasja lavastamine oli 1941. aastal vaid osa nõukogude võimu kehtestamise programmist Eestis. Toimikus pole ühtegi kaebekirja, kasvõi anonüümsetki, millest kõik võinuks vallanduda.

Muidugimõista ei saa me kõike, mis protokollides kirjas seisab, päris ühese tõena võtta. Piiskopi jutt, mida ta rääkis omakorda endale võõravõitu keeles, on kirja pandud otsetõlkena vene keelde; siia tuleb veel lisada piiskopi kohutav vaimne ja füüsiline kurnatus ning lõpude lõpuks see, mis protokollides ei kajastu – ülekuulamise võimalikud meetodid, tundub ju nii mõnigi kord, et nii palju tunde kestva ülekuulamise jaoks on protokollis materjali natuke liiga vähe. Seda kõike arvesse võttes võime mõista, kui palju ettekavatsetud nüansse võis kaduma minna ja kui palju kogemata juurde tekkida. Samas võime näha, kui kaitsetu on aus inimene sovietsliku masinavärgi ees.

Piiskop Eduarduse prohvetlus hakkab täide minema. Ka NL-s pudenevad vähehaaval takistused kirikute teelt. Selle prohvetluse kaudu avanevad paljude eestlaste poolt vaid posthuumselt lugupeetud ja armastatud ülemkarjase kaks loomust: inimese ja sakslase oma, millega ta peab tõenäoliseks Saksamaa võitu, kuid eksib, ning uskliku ja piiskopi oma, millega ta kuulutab Kiriku missiooni läbi Püha Vaimu väes kehtvat ilmeksimatut tõe.

Ärgu nakatagu selle toimiku lugemine meid vihkamisega. Piiskop Profittlich on kõigile oma piinajatele andeks andnud, ja ootab meilt kindlasti sedasama. Tema ei kannata enam, ja kui meie meel muutub siiski kurvaks, siis vaid sellepärast, et oleme ilma jäänud temast ja kõigest sellest, mida ta Eesti katoliiklaste heaks siinpooles maailmas teha oleks võinud.

isa Rein Öunapuu

Jutlus

Ristija Johannes on vanglas. Issanda eelkäija, vägev kõrbejutlustaja on vangistatud, ahelatega koormatud. Ja meie teame, miks. Tema, kes ta ei hoolinud tähtsaist isikuist, kes Jeruusalemma kõrgetele nõunikele ütles tõtt näkku samamoodi kui lihtsõdureilegi, polnud kartnud astuda kuningas Heroodese ette ja talle öelda: «Sul ei ole luba enesele pidada oma venna naist». Aga Heroodes ei sallinud seda, ja nii pidi Johannes vaevlema vangis.

Tal polnud kerge. Oli ta ju veel noor, vaid veidi üle kolmekümne aasta; ja ta oli ju mõelnud kõike nii hästi. Oma tegutsemishoos ja vaimustuses oli ta uskunud, et suudab maailma ümber pöörata ja Kristuse juurde viia. Noorest saadik oli ta vaimustunud suurtest tegudest, ja kui Jumal teda kutsus, andus ta kogu hingega Jumala tööle. Kõrbeüksinduses valmistas ta end ette, siin katsus ta läbi teed, mida mööda pidi käima.

Kui siis oli tulnud tema aeg, astus ta üles Jordanis ja kõrbes. Tema hää oli nagu «hüüdja hää kõrbes», nagu lõvi mõirgamine, hüüdmine, mis äratas kõik uinujad. Ja tema sõnad süttisid südames, sest nad olid saanud õnnistuse ohvriku läbi kõrbes, palvete läbi, mis olid loetud vaikseil õil ja üksildasil päevil. Pole ime, et nad süttisid südameis ja kaineastasid ning panid mõtlema. Siis rändas Jeruusalemm, kogu Juudamaa ja kogu Jordanimaa tema juurde kokku. Kõigist rahvakihtidest tuli neid, kes pöördusid ja lasksid end ristida.

Kuidas oli ta rõõmustanud, kui sai näha seda, kelle tulekut oli kuulutanud. Kui õnnelik ta oli, kui võis osutada sellele, kelle täiusliku suuruse ta ära tundis, kelle kingapaela ta ei pidanud end vääriliseks lahti päästma. Oh, kui õnnelik ta oli, et teda tehti vääriliseks valama ristimisvett selle tulija pähe, kes kuulis taevast häält: «See on minu armastatud poeg».

Ta teadis küll, et tulija pidi nüüd kasvama, tema ise aga kahanema. Ta teadis seda ja tahtis seda, kuid lootis ometi, et võib veel edaspidigi äratada inimesi ja neid Kristuse juurde tuua. Tema agarus oli viinud ta isegi kuningale paleesse, ja siingi tõstis ta oma häält: «Sul pole lubatud!» Kuid vihane pilguheit, käsk, ja juba on ta kõide-tuna vangitornis. Süütus vaevleb pimedas kongis, samal ajal kui patt pehmeil sulgpadjul priiskab. Õiglus on köidikuis, kuid ebaõiglus triumfeerib.

Kuidas rõõmustasid tema vaenlased Jeruusalemmas! Neile oli tema edu alati pinnuks silmas olnud, kuid nad kartsid rahvast, kes hoidis tema poole. Nüüd oli keegi teine toimetanud ta kõrvale – ja inimesed olid kaotanud julguse ning küsisid kartlikult: «Mida me peame tegema?»

Mida pidi ta ütlema? Kas ta seda isegi teadis? Kas ei tulnud üksildasil päevil ja vaikseil õil tedagi kiusama kahtlused: milleks see kõik?

Väljas möödusid vanglast inimhulgad. Kas nad aimasid selle tunni tõsidust? Kas nad teadsid, et see, keda oli töötatud, see, kes «hoidis käes viskelabidat aganate eraldamiseks nisust», oli nende keskel? Muretult jätkasid nad oma teed. Tal oli tohutu soov raputada neid üles nende muretusest, valmistada neid ette otsustavaks tunniks, viia neid Kristuse juurde – ja nüüd oli ta aheldatud. Miks?

Johannese mõtted rändasid tagasi piki möödunud aegu. Talle meenus noorpõlv, meenusid noorpõlvesõbrad. Nemad olid läinud harjunud rada, leidnud elukutse, asutanud perekonna ja saanud õnnelikuks – aga tema, kellel olid olnud nii kõrged ideaalid, kes üksikuna käis oma eluteed, oli saanud inimeste pilkealuseks. Ja nüüd oli ta vanglas. Miks? Kas ta käis üldse õiget teed? Ja kuigi Jumal oli teda kutsunud, kas ta oli ikka Jumala kutsest õigesti aru saanud? Kas see oli õige, et ta käis oma teed otse, hoolimata, milliseks seetõttu kujuneb saatus? Kas ta oli teinud õigesti, kui ütles inimestele kogu tõe, kas poleks pidanud arvestama inimlike nõrkustega, kas poleks pooltõde olnud parem? Ja kas poleks ta pidanud tegema kompromisse vähemalt suurte ja vägevatega? Kui ta aga oligi teinud õigesti, miks ei tulnud talle siis abi? Miks ei aidanud teda too Võimas, kelle tulekut ta oli kuulutanud? Kas Ta poleks suutnud teda kergesti vabastada? Ja kui Ta seda ei teinud, kas polnud see siis märgiks et Johannes polnud käinud õiget rada?

Kõik need küsimused painasid Johannest üksildasil päevil ja unetuil öil. Ta ei leidnud muud nõu, kui lähendada oma jüngrid Tema juurde, et nad küsiks: «Kas oled Sina see, kes peab tulema, või peame ootama kedagi teist?»

Kas me kõik ei sarnane vahel Johannesele? Kas me pole vahel kinni oma kahtluste ja küsimuste vanglas, oma kannatuste ja oma murede vanglas? Meie kõik, meie, preestrid, ja ka teie.

Kus oleks preester, kes, võttes küll tõsiselt oma kutsumust, poleks kogenud sääraseid tunde? Need on olnud just pettumuse tunnid: kui preester on kandnud kõik oma aated inimeste ette, kuid inimesed pole temast aru saanud; kui ta on noorte jaoks töötanud, nende eest palvetanud ja ohverdanud, et neid Kristuse juurde viia, kuid pidanud lõpuks siiski kogema, et noorsugu eemaldub Kristusest; kui ta on tahtnud inimestele viia rõõmusõnumit, aga need ei taha seda vastu võtta. Kas siis ei ärka temas mälestused noorpõlvekaaslastest, kes on läinud mugavat teed ja saanud õnnelikuks? Kas oli õige käia üksildast teerada? Ja kui see ka oli Jumala kutse, miks Jumal siis pole aidanud? Miks on nii palju pettumusi, miks nii palju tagajärjetuid püüdlusi? Kas tasub ikka öelda inimestele kogu tõtt, kas ei peaks neile kaasa tundma, püüdma teha kompromisse? Missugusel preestril poleks üksinduse ja pettumuse tundidel tärpanud sellised küsimused, sellised kahtlused?

Ja teie kõik? Kas pole iga inimene kuskil ja kellelegi Kristuse eelkäija? – Ema oma lapsele? Aga kui laps pöördub Kristusest ära? Kas siis ei tärka küsimus, kas olen talitanud õigesti, kas olen asju õigest otsast alustanud? Kas oleksin üldse tohtinud saada emaks, kasvata da lapsi? Ja kui mul oli tõesti parim soov, miks siis Jumal ei aidanud? – Naine oma mehele? Ka tema peab viima oma abikaasa Kristuse juurde. Aga kui kogu vaev ebaõnnestub? Kas siis ei tärka jälle kahtlused, kas olen ikka talitanud õigesti, ja kui olen, miks siis Jumal ei aidanud? – Õpetaja ja kasvataja? Kas ka neil ei tekki selliseid küsimusi ja kahtlusi? – Ja meie kõik, kes me oleme kokku puutunud inimestega, kellele oleksime pidanud

saama juhiks Kristuse juurde, kuid pole neile siiski selleks saanud?

See on hea, et meil kõigil tekib aegajalt selliseid küsimusi, küsimusi selle kohta, kas oleme talitanud õigesti, kas oleme õigesti järginud oma kutsumust. Ma ei pea siin silmas seda, kas oled hea ametnik kontoris, hea perenaine perekonnas. Ei, ma pean silmas sinu kui inimese kutsumust, kas sa inimesena, kristlasena oled selline, nagu sinult ootab Jumal?

Johannes ei kogenud asjata kannatust ja üksindust. Kristus ise tunnustas tema elu ja elutööd. Ta ütles Johannese kohta: «Nende seast, kes naisest on sündinud, ei ole tõusnud suuremat kui Ristija Johannes!» (Mt 11,11)

Miks Issand teda kiidab? Milles seisneb selle inimlastest suurima suurus?

Ta ei ole pilliroo sarnane, ütleb Issand. Ta pole selline, kes riputab oma kuue tuule suuna järgi. Ta on seisnud kindlalt ja püsivalt; ja seda ta tegi õigesti. See oli õige, et ta kuulutas tõtt, täit tõtt, hoolimata kuulaja isikust. Ta pole naudinguteotsija. Tõsise mehana on ta aru saanud elu kogu tõsidusest. Ta on enastsalgav ja ennast valitsev mees, kõrbe ja selle üksinduse päikesest pruunistunud poeg. Kõrb on muutnud ta julgeks ja tugevaks, enastsalgavaks ja karastatuks. Ta on tõeline prohvet, tõekuulutaja, kes on andnud tunnistust maailma ees, kes on truult täitnud Issanda eelkäija kutsumust. Õnnistegija tunnustab teda, kiidab heaks tema elutöö.

Kui väga pidi see tunnistus tegema õnnelikuks vangistatud Johannese. Kuigi ta ei saa täiel määral aru Jumala teedest, on ta lohutatud. Tulgu mis tuleb, Kristus on tunnustanud tema elu ja tema tööd. Sellest piisab, ta pole elanud asjatult.

Kas ka meie kohta võib Kristus öelda, et me pole pilliroo sarnased? Või kas oleme me sellised, kes riputavad oma kuue tuule suuna järele? Kristlased kirikus ja paganad elus? Palvetajad siin ja pilkajad väljaspool? Sellised, kes on head headega ja halvad halbade? Kas Ta võib öelda ka meie kohta, et me pole naudinguteotsijad ja lodevad? Või himude võimuses? Või laisad heade tegude jaoks? Kas ka meie oleme tõelised prohvetid? Kas oleme Jumala tööriistad, tõe kuulutajad, kes annavad tunnistust Jumalast? Me kõik peame andma tunnistust Jumalast!

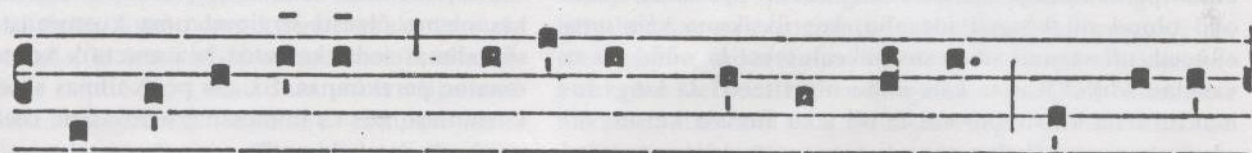
See on hea, kui ka Kristus võib kiita heaks meie elutööd, kui ta meid ja meie tegevust tunnustab, see on tõesti hea. Kui meie elu siis on ka raske, kui pettumusi ja tagajärjetuks jäävaid püüdlusi satub meie teele, jah, kui meie elu peaks kulgema läbi viletsuste ja suubuma isegi vanglasse ja giljotiinile, siis ei tee see meile midagi. Kui Kristus kiidab heaks meie elutööd, siis pole me elanud asjata. Ja kui meie elu ei peaks kõiges olema Jumala tahte vastav, siis tahame ta uuesti suunata Jumala poole; tahame uuesti pürgida selle poole, et olla seda ja olla nii, nagu meilt tahab Kristus. Et Ta võiks kiita heaks, täiel määral kiita heaks meie elu ja meie elutööd, et Ta võiks öelda, et ka meie pole elanud asjatult.

Eduard Proffittlich
(«Kiriku Elu» nr 12/1937)

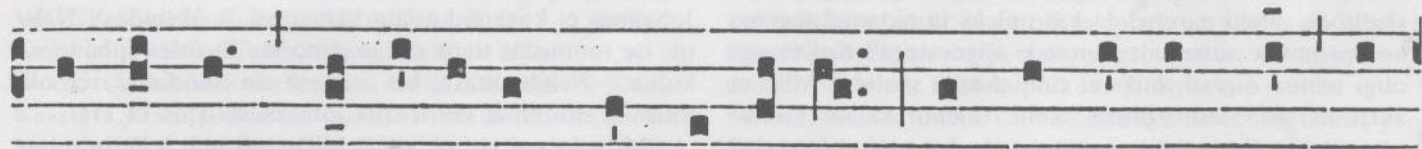
In paradisum

7.

I

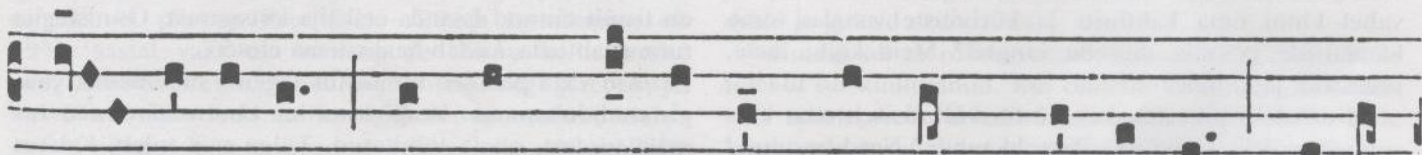
N pa-ra-dí-sum, * dedú-cant te Ange-li: in tu-o

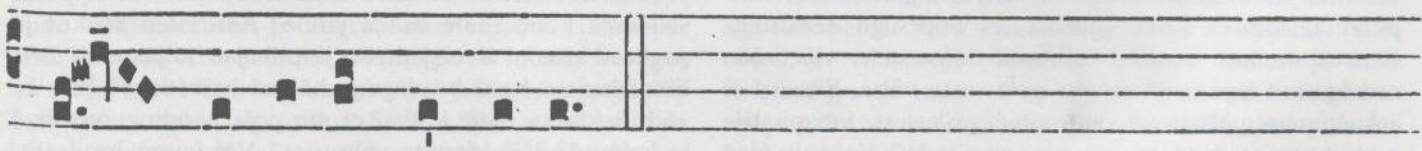
advéntu suscí-pi-ant te Márty-res, et perdú-cant te in

ci-vi-tá-tem sanctam Je-rú-sa-lem. Cho-rus Ange-ló-rum te

sus- cí-pi- at, et cum Lá-za-ro quondam páupe-re aetér-

nam há-be- as réqui- em.

Paradiisi viigu sind inglid,
sinu saabudes võtku sind vastu märtid
ja juhatagu sind pärale
pühasse linna Jeruusalemma.

Inglite koor võtku sind vastu,
ja ühes vaese Laatsarusega
olgu sul igavene rahu.

Esikaane pildil: piiskop Eduardus Profiitlich jagamas oma esimest pontifikaalõnnistust.

Toimetaja: Preester Rein Õunapuu
Toimetus: 200001 TALLINN, Vene 18, tel. 446367

Tehniline toimetaja: Pentti Laukama, KATT

Sälekarin kirjapaino Oy, Somero, 1990